

Γ. Σ. Βογιατζής

ΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΤΟΥ ΕΝΕΤΟΥ
ΤΖΟΒΑΝ ΜΑΡΙΑ ΑΝΤΖΟΛΕΛΛΟ ΓΙΑ ΤΗ ΘΡΑΚΗ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1470 ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥΣ
ΓΙΑ ΤΗ ΓΝΩΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΙΜΗΣ ΟΘΩΜΑΝΟΚΡΑΤΙΑΣ
ΣΤΟ ΘΡΑΚΙΚΟ ΧΩΡΟ

Οι μαρτυρίες ενός Ενετού αιχμαλώτου των Οθωμανών για την περιοχή της Θράκης στα 1470 δεν θα είχαν τόσο μεγάλη σημασία, αν οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τις πρώτες δεκαετίες της οθωμανοκρατίας στο θρακικό χώρο δεν ήταν εξαιρετικά λιγοστές και ελάχιστα άμεσες στο μεγαλύτερο ποσοστό τους. Τη στιγμή όμως που οι βυζαντινοί ιστορικοί αγνοούν σχεδόν την κατάκτηση της Θράκης και τις άμεσες συνέπειές της, ενώ οι οθωμανοί ομότεχνοί τους παρουσιάζουν τα σχετικά γεγονότα με ασάφειες και ελλείψεις, αγγίζοντας τα όρια της μυθικής διήγησης, οι λιγοστές αλλά άμεσες πληροφορίες των ελάχιστων Ευρωπαίων περιηγητών της Θράκης κατά το 15ο αιώνα αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα. Άλλωστε τόσο οι βυζαντινοί όσο και οι οθωμανοί ιστοριογράφοι υπόκεινται στον περιορισμό που επιβάλλει η χρονική και η τοπική απόσταση από τα γεγονότα, αφού συνθέτουν το έργο τους μακριά από την ύπαιθρο και συχνά αρκετά χρόνια μετά από τις εξελίξεις στις οποίες αναφέρονται. Σ' αυτό το πλαίσιο η αυτονόητη υπεροχή της άμεσης και στο μέτρο του δυνατού αμερόληπτης μαρτυρίας ενός Ευρωπαίου ταξιδιώτη μπορεί να αξιοποιηθεί συμπληρωματικά με τη βυζαντινή και οθωμανική ιστοριογραφία, με την προϋπόθεση της κριτικής προσέγγισης της πληροφορίας που προέρχεται από έναν ξένο, ο οποίος αγνοεί τη γλώσσα, τα τοπωνύμια και τις πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες των τόπων που επισκέπτεται.

Στην περίπτωση του Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο η κριτική προσέγγιση των πληροφοριών επιβάλλεται και λόγω του νεαρού της ηλικίας του κατά το χρόνο της διέλευσής του από τη Θράκη και εξαιτίας της ιδιότητάς του ως αιχμαλώτου των Οθωμανών. Είναι ευνόητο ότι η νεανική του επιπολαιότητα και η ψυχολογία που του επέβαλλε το βιαστικό ταξίδι της αιχμαλωσίας προς την πρωτεύουσα των Οθωμανών δεν του άφηναν πολλά περιθώρια για προσεκτικές έρευνες και ουσιαστικές παρατηρήσεις. Άλλωστε η προσοχή του Ενετού εστιάζεται περισσότερο στην περιγραφή της εμπειρίας του στην οθωμανική αυλή και λιγότερο σ' αυτά που είδε και έζησε εκτός των τειχών της Κωνσταντινούπολης. Ωστόσο, πίσω από τις επιφανειακές μαρτυρίες του, που σχετίζονται με την πορεία του στη Θράκη, μπορούμε να διακρίνουμε αξιόλογα στοιχεία που συμπληρώνουν και επιβεβαιώνουν όσα γνωρίζουμε από άλλες

πηγές για το θρακικό χώρο κατά το 15ο αιώνα.

Το έργο του Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο *Viaggio di Negroponte* παρουσιάστηκε ολόκληρο στην ελληνική βιβλιογραφία με τον τίτλο *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην αιχλή του μεγάλου Τούρκου* από τις εκδόσεις «Στοχαστής», πρώτα το 1989 και έπειτα το 1990-91, σε ελληνική μετάφραση του Δ. Δεληολάνη που έγραψε και την εισαγωγή¹. Ένα απόσπασμα του έργου αυτού, που αφορούσε κυρίως στην περιγραφή της Μακεδονίας και τμήματος μόνο της Θράκης, είχε παρουσιαστεί στα ελληνικά από τον Κ. Δ. Μέρτζιο το 1947².

Από τα στοιχεία που παραθέτει ο μεταφραστής του έργου πληροφορούμαστε ότι ο Αντζολέλλο γεννήθηκε γύρω στα 1452 στη Βιτσέντζα, κοντά στη Βενετία, και ότι το 1468 έφυγε από την πατρίδα του με προορισμό το Negroponte (Χαλκίδα) που τότε ήταν κτήση της Βενετίας. Μετά από δύο χρόνια, κατά την κατάληψη της Χαλκίδας από τους Οθωμανούς τον Ιούλιο του 1470, ο Αντζολέλλο αιχμαλωτίστηκε και μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και παρέμεινε στην υπηρεσία του Μεχμέτ του Πορθητή, τουλάχιστον μέχρι το θάνατο του τελευταίου, το 1481. Αργότερα επέστρεψε στην πατρίδα του, για να πραγματοποιήσει στη συνέχεια τουλάχιστον άλλο ένα ταξίδι στην Ανατολή, αυτή τη φορά στην Περσία. Πιθανό έτος θανάτου του Αντζολέλλο θεωρείται το 1523 ή το 1524³.

Όπως σημειώνει ο μεταφραστής, ο τίτλος του έργου *Viaggio di Negroponte* (Ταξίδι στη Χαλκίδα) δεν ανταποκρίνεται στο περιεχόμενό του, αφού το ταξίδι στη Χαλκίδα εξαντλείται σε μισή σελίδα, ενώ εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο το συγγραφέα είναι η πολιορκία και η άλωση της Χαλκίδας, η αιχμαλωσία και η μεταφορά του στην Κωνσταντινούπολη και η λεπτομερέστατη περιγραφή της Πόλης και της Αυλής του «Μεγάλου Τούρκου», καθώς και του τρόπου με τον οποίο οργανώθηκε το οθωμανικό κράτος⁴.

Από το περιεχόμενο του έργου, στη Θράκη αφορούν οι παρατηρήσεις του Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο που σχετίζονται με την πορεία του από το Νέστο μέχρι τα πρόθυρα της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή με το τελευταίο μέρος του ταξιδιού της αιχμαλωσίας του, από τις 16 Αυγούστου έως τις 5 Σεπτεμβρίου του 1470.

1. Τις έξι πρώτες μέρες του ταξιδιού του στη Θράκη ο Αντζολέλλο τις παρουσιάζει ως εξής⁵:

1. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός του 15ου αιώνα στην αιχλή του μεγάλου Τούρκου*, μετάφραση - εισαγωγή Δ. Δεληολάνη, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1990-91.

2. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιο, *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*, Θεσσαλονίκη 1947, σσ. 197-204.

3. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σσ. 10-12.

4. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σ. 13.

5. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σσ. 36-37. Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι ο Μεχμέτ

«Στις 16 του μηνός περάσαμε από μια βουνοπλαγιά που κοιτάζει προς τη θάλασσα και που ονομάζεται Καβάλα. Εκεί υπάρχει ένα στενό πέρασμα και επάνω από αυτό δύο πολύ ωραία, ακατοίκητα κάστρα, το ένα επάνω στο βουνό και το άλλο προς τη θάλασσα. Γύρω από τα κάστρα φαίνεται πως υπήρχαν πανέμορφοι κήποι, γιατί διατηρούνται ακόμη πολλών ειδών καρποφόρα δέντρα, που όμως τώρα δεν βγάζουν καρπούς γιατί έχουν γεράσει. Εδώ έχει επίσης πολλούς ληστές που επιτίθενται στους διαβάτες και κατακλέβουν όλην την περιοχή. Εκείνη την ημέρα στρατοπεδεύσαμε σε μια πεδιάδα που βρίσκεται μετά από ένα ποτάμι που ονομάζεται Ακουαμπρούνα. Στις 17 του μηνός ξηλώσαμε το στρατόπεδο κι εγκατασταθήκαμε σ' ένα ωραίο και πλούσιο κάστρο που ονομάζεται Μπαρούι και βρίσκεται πάνω από έναν κόλπο. Εδώ έχει ψάρια πολλών ειδών φρέσκα και παστωμένα και οι κάτοικοι είναι έλληνες και μακεδόνες.

Στις 18 του μηνός στρατοπεδεύσαμε σε ένα άλλο κάστρο που ονομάζεται Μερκανόβο [Ξάνθη; (Σ.τ.μ.)]. Εδώ μια φορά την εβδομάδα, δηλαδή κάθε Κυριακή, γίνεται μεγάλο ζωπάζαρο και πωλούνται και χαλιά, κοιβέρτες, μάλλινα, σιδερένια εργαλεία και άπειρα μπλάβα υφάσματα. Έρχονται εδώ από μακριά Τούρκοι και Ιουδαίοι για να δουν και να αγοράσουν.

Στις 19 στρατοπεδεύσαμε σε μια χώρα που ονομάζεται Γκουμουλτζίνα [Κομοτηνή (Σ.τ.μ.)], που έχει πολλούς κατοίκους έλληνες και τούρκους και από άλλα έθνη και είναι γεμάτη τρόφιμα.

Στις 20 του μηνός ο Μέγας Τούρκος μετέφερε το στρατόπεδο στους πρόποδες του βουνού Ντέντιο. Εδώ υπάρχουν δύο κεφαλοχώρια που κατοικούνται από Μακεδόνες. Υπάρχουν επίσης μεγάλα ορυχεία με ασήμι.

Στις 21 του μηνός στρατοπεδεύσαμε κοντά σε ένα δάσος»

Από την παραπάνω περιγραφή γίνεται καταρχήν αντιληπτό ότι η περιοχή μεταξύ Καβάλας και Νέστου είναι αραιοκατοικημένη και οικονομικά ανίσχυρη, αφού έχει εγκαταλειφθεί εκεί η καλλιέργεια των καρποφόρων δέντρων και οχυρωμένες θέσεις, όπως τα δύο κάστρα που αναφέρονται, έχουν μείνει ακατοίκητες. Την έλλειψη ενδιαφέροντος για την περιοχή εκ μέρους της οθωμανικής διοίκησης ή την αδυναμία της να μεριμνήσει για την ανάπτυξη και την ασφάλεια της άλλοτε πλούσιας αυτής επαρχίας έχουν εκμεταλλευτεί οι αναφερόμενοι ληστές, η παρουσία των οποίων φαίνεται να προκαλεί σοβαρά προβλήματα στην τοπική εμπορική δραστηριότητα. Η κατάσταση αυτή είναι πιθανό να επηρέαζε αρνητικά και την οικονομία της πέραν του Νέστου χώρας, δηλαδή των δυτικών περιοχών της Θράκης.

Πάντως οι εντυπώσεις του Αντζολέλλο από τον πρώτο σημαντικό σταθμό της πορείας του στη Θράκη είναι θετικές. Το κάστρο «Μπαρού» είναι και ωραίο και πλούσιο. Βρίσκεται πάνω στη θάλασσα και έχει αφθονία σε ψάρια. Τα στοιχεία αυτά αρκούν για να σχηματίσουμε τη γνώμη ότι πρόκειται για μια οχυρωμένη και ακμάζουσα παραθαλάσσια πόλη. Η αντίθεση με τον οικονομικό μαρασμό και την εγκατάλειψη στην περιοχή της Καβάλας είναι εμφανής. Άλλωστε το εν λόγω κάστρο βρίσκεται αρκετά μακριά από την Καβάλα. Ο Αντζολέλλο το τοποθετεί μετά από την πεδιάδα που βρίσκεται πέρα από τον ποταμό «Ακουαμπρούνα» ο οποίος ταυτίζεται αναμφίβολα με το Νέστο, που η παράλληλη βυζαντινή ονομασία του ως «Μαυροπόταμου» καθόρισε και το οθωμανικό του όνομα «Qara Su» (Μαύρο Νερό, Μαύρο Ρέμα)⁶, το οποίο αποδίδεται στα ιταλικά ως «Ακουαμπρούνα», που σημαίνει «σκύρο» ή «μουντό» νερό. Το κάστρο «Μπαρού» βρίσκεται επομένως ανατολικά του Νέστου, στη θρακική παραλία⁷. Το γεγονός αυτό δεν έρχεται σε αντίθεση με την κατεύθυνση των οδικών αρτηριών της περιοχής, αφού η οδός Καβάλας - Κομοτηνής στη διάρκεια της οθωμανοκρατίας περνούσε το Νέστο αρκετά νοτιότερα από το σημείο της σημερινής γέφυρας και γενικά είναι γνωστό ότι όσοι ταξίδευαν τους θερινούς μήνες, όπως ο Μεχμέτ με το στρατό και τους Ενετούς αιχμαλώτους του το καλοκαίρι του 1470, προτιμούσαν το νοτιότερο σημείο διάβασης, στο ύψος του σημερινού Αγίου Αθανασίου, με κατεύθυνση τη Γενισέα⁸. Αυτή η επιλογή επέτρεπε στους ταξιδιώτες να φθάνουν γρήγορα

6. P. Soustal, *ό.π.*, σ. 360. Για την ταύτιση του ποταμού «Ακουαμπρούνα» με το Νέστο βλ. και Κ. Δ. Μέριτζου, *Μνημεία μακεδονικής ιστορίας*, *ό.π.*, σ. 203, σημ. 2.

7. Ο μεταφραστής υποθέτει ότι το κάστρο «Μπαρού» βρίσκεται στην περιοχή της Καβάλας, προφανώς επειδή δεν έχει ταυτίσει την «Ακουαμπρούνα» με το Νέστο, αλλά με κάποιο άλλο ποτάμι, με αποτέλεσμα να τοποθετεί το εν λόγω κάστρο δυτικά του Νέστου (για το σχετικό χώρο, βλ. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός*, *ό.π.*, σ. 4).

8. Π. Πολυχρονίδου-Λουκοπούλου, «Τόπειρος, πόλις της Θράκης, Προβλήματα ιστορικής

στις παραθαλάσσιες πόλεις της Θράκης που δεν απέχουν πολύ από τον κάτω ρου του Νέστου.

Η ακριβής ταύτιση του κάστρου «Μπαρού» με μια από τις γνωστές πόλεις της περιοχής παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες που συνδέονται με την ιστορική γεωγραφία της Θράκης τον 14ο και 15ο αιώνα. Αν και φέρεται ως πιθανή η ταύτιση της οθωμανικής *Bugu* με το βυζαντινό Περιθεώριο στο βορειότερο άκρο της λιμνοθάλασσας Βιστονίδας, δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο το ίδιο τοπωνύμιο να δηλώνει οποιοδήποτε άλλο σημείο στις ακτές της λιμνοθάλασσας, αφού οι Οθωμανοί *Bugu* ονόμαζαν ολόκληρη την περιοχή της Βιστονίδας, μέχρι και το νοτιότερο άκρο της, όπου βρισκόταν το βυζαντινό κάστρο των Πόρων⁹, που ταυτίζεται με το σημερινό Πόρτο Λάγος¹⁰. Ωστόσο υπέρ της ταύτισης του κάστρου «Μπαρού» του Αντζολέλλο με τους Πόρους συνηγορούν τρεις σημαντικοί λόγοι. Καταρχήν η πιθανότερη πορεία που ακολούθησε ο Μεχμέτ, όπως είδαμε, ήταν η νοτιότερη, δηλαδή αυτή που από τον κάτω ρου του Νέστου οδηγούσε προς την περιοχή της σημερινής Γενισέας και όχι αυτή που θα οδηγούσε το σουλτάνο βορειοανατολικά, προς το Περιθεώριο μέσω Ξάνθης. Έπειτα ο ίδιος ο Αντζολέλλο τοποθετεί το κάστρο «πάνω από έναν κόλπο» και όχι πάνω από κάποια λίμνη ή λιμνοθάλασσα, και οι Πόροι βρίσκονταν ακριβώς πάνω από κόλπο, ενώ το Περιθεώριο πάνω από τη Βιστονίδα. Τέλος, το γεγονός ότι το Περιθεώριο προς το τέλος του 15ου αιώνα διανύει μια περίοδο παρακμής, που οδηγεί στη συνέχεια στην πλήρη σχεδόν ερήμωσή του¹¹, σε συνδυασμό με τις μαρτυρίες, βάσει των οποίων οι Πόροι

γεωγραφίας και τοπογραφίας», *Byzantinische Forschungen* XIV, 1 (1989) 587.

9. Η C. Asdracha σημειώνει ότι το τοπωνύμιο «Πόροι», και κατά συνέπεια το οθωμανικό *Bugu*, έχει σχέση με την ελληνική λέξη «πόρος», που δηλώνει το στενό πέρασμα και εκφράζει την άποψη ότι ως «πέρασμα» μπορεί να θεωρηθεί και το Περιθεώριο και η πόλη των Πόρων, όπως άλλωστε και ολόκληρη η περιοχή της λίμνης Βιστονίδας (βλ. C. Asdracha, *La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles. Etude de géographie historique*, Préface de N. G. Svoronos, Beihefte der byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher 49, Athen 1976, σ. 99 και σημ. 3).

10. P. Soustal, *Thrakien*, *ό.π.*, σ. 412.

11. C. Asdracha, *Rhodopes*, *ό.π.*, σ. 98. Η παρακμή του Περιθεωρίου πρέπει να ήταν αισθητή ήδη στα 1433, όταν την πόλη επισκέφθηκε ο Γάλλος περιηγητής B. de la Broquière. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του, το Περιθεώριο κάποτε υπήρξε ωραίο (*fu jadis bonne*), ενώ στην εποχή του ήταν μια αρχαία πόλη (*est une ville ancienne*) με Έλληνες κατοίκους και καλή οχύρωση, η οποία όμως είχε υποστεί κάποιες φθορές (βλ. B. de la Broquière, *Le Voyage d'Outremer, publié et annoté par Ch. Schefer. Recueil de Voyages et de Documents pour servir à l'histoire de la géographie, depuis le XIIIe jusqu'à la fin du XVIe siècle* 12), Paris 1892, σσ. 175-176. Το 1667 ο Evliyâ Celebi κάνει λόγο για μια τελείως παρρηκμασμένη πόλη με λίγους χριστιανούς κατοίκους (βλ. H. J. Kissling, *Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jh. Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* 32/3, Wiesbaden 1956, σ. 91). Φαίνεται ότι ο πληθισμός του Περιθεωρίου μειώθηκε αισθητά μεταξύ 1493-1531, όταν αιξάνεται με πολλή γρήγορους ρυθμούς ο χριστιανικός πληθυσμός της γειτονικής Ξάνθειας, γεγονός που μάλλον οφείλεται στην εγκατάλειψη του Περιθεωρίου από τους

είχαν χρησιμοποιηθεί και προηγουμένως (δηλαδή κατά το 14ο αιώνα) και εξακολουθούσαν να χρησιμεύουν και αργότερα ως τόπος διέλευσης στρατευμάτων¹², μας υποχρεώνει να δεχτούμε ως πιθανότερη τη στάθμευση του οθωμανικού στρατού και των Ενετών αιχμαλώτων τον Αύγουστο του 1470 όχι στο Περιθεώριο¹³ αλλά στους Πόρους.

Η παραπάνω άποψη επιβεβαιώνεται και από την επόμενη κίνηση του Μεχμέτ να επισκεφθεί με το στράτευμά του τη γειτονική στους Πόρους (και αρκετά μακρινή από το Περιθεώριο) πόλη Yeñiçe-i Qara Şu που ταυτίζεται με τη σημερινή Γενισέα. Αντίθετα από την άποψη του μεταφραστή του κειμένου του Αντζολέλλο (ο οποίος ταυτίζει το «Μερκανόβο» με την Ξάνθη), πρέπει να θεωρήσουμε σίγουρο ότι το «Μερκανόβο» αποδίδει στα ιταλικά το οθωμανικό όνομα της Γενισέας και μάλιστα ταυτόχρονα με την αντιστοιχία «yeñi» = «νέο» = νόβο (δηλαδή πρόκειται για απευθείας μετάφραση, όπως και στην περίπτωση του Νέστου, «Μαυροπόταμος» = «Qara Şu» = «Ακουαμπρούνα»), που παραπέμπει στην πρόσφατη ίδρυση της Γενισέας από τους Οθωμανούς, φανερώνεται και η σημαντικότερη πτυχή αυτής της πόλης, δηλαδή η πλούσια εμπορική της κίνηση που αποδίδει η λέξη «Μερκα-» (λατ. mercatus = τόπος εμπορίου, αγορά). Άλλωστε ο Γάλλος B. de la Broquière, που είχε επισκεφθεί τη Γενισέα 40 περίπου χρόνια πριν, την αποκαλεί «Jangi-batzar»¹⁴, γεγονός που αποδεικνύει ότι δίπλα στο επίσημο όνομα που αναφέραμε παραπάνω (Yeñiçe-i Qara Şu), η πόλη ονομαζόταν από τους κατοίκους

Έλληνες κατοίκους του, οι οποίοι προφανώς προτίμησαν να εγκατασταθούν στην Ξάνθεια, δηλαδή στην πλησιέστερη πόλη της οποίας ο πληθυσμός παρέμεινε χριστιανικός, παρά την αναστάτωση που είχε προκαλέσει στην ευρύτερη περιοχή η οθωμανική κατάκτηση (βλ. G. Vogiatzis, «Xantheia und Didymoteichon: Zwei verschiedene Aspekte des Fortbestehens der byzantinischen Stadtbevölkerung Westthrakien während der frühen Osmanenherrschaft», *Balkan Studies* 34, 1 (1993) 26).

12. C. Asdracha, *ό.π.*, σ. 103.

13. Ας σημειωθεί ότι το Περιθεώριο από τον οθωμανό ιστορικό Ασήκ Πασαζαντέ αναφέρεται ως Bördöne (βλ. R. F. Kreutel, *Vom Hirtenzelt zur Hohen Pforte. Frühzeit und Ausstieg des Osmanenreiches nach der Chronik «Denkwürdigkeiten und Zeitläufe des Hauses ‘Osman» von Derwisch Ahmed, genannt ‘Aşk-Paşa-Sohn. Osmanische Geschichtsschreiber* 3, Graz - Wien - Köln 1959, σ. 92). Το γεγονός αυτό μας επιτρέπει να διακρίνουμε μια, έστω και επουσιώδη, διαφορά ανάμεσα στο Bördöne, που ίσως ταυτίζεται με το Περιθεώριο, και το Buru (ή «Μπαρού») κατά τον Αντζολέλλο, που στην περίπτωση μας πρέπει να ταυτίζεται με τους Πόρους, δηλαδή το σημερινό Πόρτο Λάγος. Υποθέτουμε λοιπόν ότι η ονομασία Bördöne, με περισσότερους φθόγους, αποδίδει τη λέξη Περιθεώριον, ενώ η ονομασία Buru ή «Μπαρού» τους Πόρους, αν και γενικά ολόκληρη η περιοχή της Βιστονίδας αποκαλείται Buru.

14. B. de la Broquière, *Voyage*, *ό.π.*, σ. 176. Για να γίνει η διάκριση με την ομώνυμη πόλη της Μακεδονίας, τα σημερινά Γιαννιτσά, δίπλα στο Yenice προστέθηκε ο προσδιορισμός «Qara Şu, δηλαδή η πόλη ονομάστηκε «Νέα πόλη του Νέστου», ενώ τα Γιαννιτσά αποκαλούνταν Yenice-i Vardar, δηλαδή «Νέα πόλη του Αξιού».

της «Yeñi Pazar», δηλαδή «Νέα Αγορά» και ότι μ' αυτή την ονομασία την γνώριζαν και οι ξένοι επισκέπτες της. Το όνομα αυτό ο B. de la Broquière το απέδωσε όπως το άκουσε, ενώ ο Αντζολέλλο προτίμησε να το μεταφράσει στα ιταλικά ως «Μερκανόβο». Τα στοιχεία αυτά ανταποκρίνονται πλήρως στις γνωστές εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της Ξάνθης στις πρώτες δεκαετίες μετά την οθωμανική κατάκτηση, περίπου το 1373.

Η περιοχή δυτικά της Κομοτηνής και μέχρι το Νέστο αξιοποιήθηκε από τους κατακτητές με την ίδρυση μιας νέας πόλης (Yeñiçe), η οποία συγκέντρωνε το σύνολο σχεδόν των εποίκων που εγκατέστησαν οι Οθωμανοί στην περιοχή του σημερινού νομού Ξάνθης το 14ο και 15ο αιώνα. Τη στιγμή που η βυζαντινή Ξάνθεια πιο βόρεια παρέμενε χριστιανική, η νέα πόλη, που κατοικούνταν αποκλειστικά από μουσουλμάνους, χάρη στην κρατική πολιτική ανέπτυξε έντονη εμπορική δραστηριότητα και αποτέλεσε κέντρο πλούσιας αγροτικής παραγωγής, αφού δέσποζε στον εύφορο κάμπο της Ξάνθης, με αποτέλεσμα να καταστεί από πολύ νωρίς το στήριγμα των κατακτητών, που θα διευκόλυνε τόσο τον έλεγχο της γύρω περιοχής όσο και τις κινήσεις του οθωμανικού στρατού που εξορμούσε για νέες κατακτήσεις δυτικότερα¹⁵. Ο Αντζολέλλο δεν μας δίνει κάποια νέα πληροφορία για τους μόνιμους κατοίκους της Γενισέας, αναφέρει απλώς τους Τούρκους και τους Ιουδαίους που την επισκέπτονται ως έμποροι. Το μόνο αξιόλογο στοιχείο που μπορούμε να αποκομίσουμε από αυτή τη μαρτυρία είναι ότι οι Έλληνες της περιοχής δεν αναφέρονται ως έμποροι της σημαντικότερης αγοράς του τόπου, γεγονός που επιβεβαιώνει την απομόνωση των Ελλήνων της Ξάνθης κατά τον 15ο αιώνα.

Αυτή τη «Νέα Πόλη» (ή τη «Νέα Αγορά» κατά τον Αντζολέλλο) είχε κάθε λόγο να επισκεφθεί ο σουλτάνος και μάλιστα παρεκκλίνοντας από την κανονική του πορεία, αφού από τους Πόρους κατευθυνόταν πάλι δυτικά, ενώ θα όφειλε να κινηθεί ανατολικά, δηλαδή προς την Κομοτηνή. Καταρχήν μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Μεχμέτ είχε κατά νου να επιθεωρήσει αυτή την τόσο σημαντική πόλη που αποτελούσε το στήριγμα της οθωμανικής κυριαρχίας στην περιοχή. Έπειτα λογικό ήταν να θέλει ο σουλτάνος να δείξει ενδιαφέρον για τους μουσουλμάνους εποίκους της Γενισέας και ίσως να τους ενθαρρύνει με την παρουσία του στην πολιτικής, θρησκευτικής και οικονομικής σημασίας αποστολή τους στο χώρο της δυτικής Θράκης. Το γεγονός όμως ότι η ημέρα που ο Μεχμέτ επισκέπτεται τη Γενισέα, δηλαδή η 18η Αυγούστου 1470, ήταν Σάββατο¹⁶, ίσως σημαίνει ότι ο σουλτάνος ήθελε να εκμε-

15. G. Vogiatzis, «Xantheia und Didymoteichon», *ό.π.*, σ. 25.

16. Βάσει του γεγονότος ότι η 12η Ιουλίου 1470, η ημέρα δηλαδή της άλωσης της Χαλκίδας, ήταν Πέμπτη (βλ. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός*, *ό.π.*, σ. 29), υπολογίζουμε ότι

ταλλευτεί την εμποροπανήγυρη που, όπως μας πληροφορεί ο Αντζολέλλο, διεξαγόταν εκεί κάθε Κυριακή. Είναι επομένως εύλογο να υποθέσουμε ότι ο σουλτάνος μαζί με το στράτευμα και τους αιχμαλώτους του αναπαύθηκε την ιερή ημέρα της Παρασκευής στο ήσυχο και πλούσιο σε φρέσκια τροφή (τα ψάρια που ενθουσίασαν τον Αντζολέλλο) κάστρο των Πόρων και την επομένη παρέκαμψε προς τη Γενισέα, όπου πέρασε το απόγευμα του Σαββάτου και πιθανώς το πρωί της Κυριακής, 19 Αυγούστου. Η ζωντανή περιγραφή της εμποροπανήγυρης από τον Αντζολέλλο μαρτυρεί ότι είδε ο ίδιος την αγορά της Γενισέας, πράγμα που σημαίνει ότι ο Μεχμέτ δεν ξεκίνησε για την Κομοτηνή (τα βυζαντινά Κουμουτζηνά) πριν το μεσημέρι της Κυριακής και ότι πρέπει να έφθασε εκεί αργά το βράδυ, για να συνεχίσει το ταξίδι του βιαστικά την άλλη μέρα, αφού τα στοιχεία της διήγησης του Ενετού που αφορούν στην Κομοτηνή είναι ελάχιστα.

Η Κομοτηνή είχε γνωρίσει μια όψιμη και προσωρινή ανάπτυξη τις τελευταίες δεκαετίες πριν την κατάκτησή της από τους Οθωμανούς, το χειμώνα του έτους 1364/1365¹⁷. Η ανάπτυξη αυτή εν μέρει πρέπει να οφειλόταν στην καταστροφή και εξαφάνιση της γειτονικής Μοσυνόπολης, δεν ήταν όμως αρκετή, ώστε να φτάσει η Κομοτηνή στο σημείο να ανταγωνίζεται άλλα βυζαντινά αστικά κέντρα της περιοχής, όπως η Ξάνθεια¹⁸. Η πληροφορία του Αντζολέλλο για κατοίκους «Έλληνες, Τούρκους και από άλλα έθνη» ενισχύει την πιθανότητα παρουσίας στην πόλη (εκτός των Ελλήνων και των Τούρκων) Εβραίων και Τσιγγάνων, ή ακόμη και κατοίκων βουλγαρικής ή άλλης καταγωγής¹⁹, χωρίς όμως να προσθέτει κάποιο σίγουρο στοιχείο. Η ίδια μαρτυρία δεν μπορεί να συμβάλλει ούτε κατά προσέγγιση στον καθορισμό του ποσοστού των Ελλήνων και των Τούρκων κατοίκων της Κομοτηνής, για το οποίο έχουμε συγκεχυμένες πληροφορίες²⁰, αν και η αναφορά πρώτα των Ελλήνων ση-

η δέκατη όγδοη μέρα του Αυγούστου της ίδιας χρονιάς ήταν Σάββατο.

17. G. Ostrogorsky, *Serska oblast posle dušanove smrti*, Beograd 1965, σ. 159.

18. C. Asdracha, *Rhodopes*, ό.π., σσ. 111-112, Σ. Κυριακίδης, *Περί την ιστορίαν της Θράκης. Ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν συγχρόνων Θρακῶν. Αἱ πόλεις Ξάνθη καὶ Κομοτηνή*, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. 51-52 και 55. Η Μοσυνόπολη, αν και επέζησε με δυσκολία την καταστροφή της από τους Βουλγάρους το 1206, εξακολούθησε να υπάρχει ως πόλη το υπόλοιπο του 13ου αιώνα. Πολύ πριν από τα μέσα του 14ου αιώνα όμως φαίνεται ότι έζησε μια μεγαλύτερη καταστροφή που στάθηκε αιτία της οριστικής ερήμωσής της (βλ. C. Asdracha, ό.π., σσ. 105-106).

19. H. J. Kissling, *Beiträge*, ό.π., σσ. 89-90. Για την εθνική προέλευση των κατοίκων της ευρύτερης περιοχής βλ. C. Asdracha, ό.π., σσ. 58-90.

20. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη σύνθεση του πληθυσμού της Κομοτηνής κατά τον 16ο αιώνα είναι αντιφατικές. Κατά τον M. T. Gökbilgin, το 1519 η πόλη είχε 303 μουσουλμανικές και 48 χριστιανικές οικογένειες (βλ. M. T. Gökbilgin, «Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti Livaları, Şehir ve Kasabaları», *Belleten* 20 (1956) 265), ενώ ο περιηγητής Pierre Belon που επισκέφθηκε την Κομοτηνή στα μέσα του 16ου αιώνα αναφέρει ότι η πόλη

μαίνει ότι αυτοί πρέπει να αποτελούσαν τουλάχιστον ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού. Αντίθετα, η επισήμανση ότι η πόλη είχε πολλούς κατοίκους και ήταν γεμάτη με τρόφιμα αποδεικνύει ότι η Κομοτηνή στα 1470 ήταν μια ζωντανή πόλη, στην οποία συγκεντρωνόταν πιθανότατα η συγκομιδή από τις καλλιέργειες²¹ των γύρω περιοχών.

Όταν στις 20 Αυγούστου 1470 ο Αντζολέλλο μαζί με τους συναιχμαλώτους του ακολουθούσε το Μεχμέτ και τα στρατεύματά του, συνεχίζοντας το ταξίδι της δουλείας προς την οθωμανική πρωτεύουσα, άφηνε πίσω την πόλη της Κομοτηνής, για την οποία, όπως είδαμε λόγω των γρήγορων ρυθμών της πορείας, δεν είχε την ευκαιρία να κάνει αρκετές παρατηρήσεις, και διασχίζοντας τον κάμπο προφανώς σε νοτιοανατολική κατεύθυνση, αντίκριζε το Παπίκιον όρος. Αυτό το όρος, και ειδικά το τμήμα του που βρίσκεται μεταξύ Βήρας (σημερινές Φέρρες) και Κομοτηνής, ονομαζόταν στη λαϊκή γλώσσα «Βουνά Θεού» και στα τουρκικά «Ταῆγι Dađı», «Despot Dađı» ή «Ταῆγι verdi» και στα βουλγαρικά «Despotska planina» και ήταν γνωστό για τις πολυάριθμες μονές του που, όπως μαρτυρούν και οι τουρκικές του ονομασίες, πρέπει να μην εξαφανίστηκαν αμέσως μετά την κατάκτηση²². Ο Αντζολέλλο φαίνεται ότι από όλα τα παραπάνω ονόματα προτίμησε ή άκουσε το πιο παραστατικό, όπως και στην περίπτωση των «Ακουαμπρούνα» και «Μερκανόβο», δηλαδή το «Ταῆγι verdi» («Το έδωσε ο Θεός»), για να το μεταφράσει στη συνέχεια κατά τη συνήθειά του στα ιταλικά, αποδίδοντάς το ως «Ντέντιο», που προφανώς σημαίνει «Από το Θεό» (de Dio), εκτός κι αν το πρώτο συνθετικό «Ντε» το συσχετίσουμε με τη λατινική λέξη do (= δίνω, «έδωσε», τουρκ. «verdi»), φθάνοντας έτσι ακόμη πιο κοντά στην κατά λέξη μετάφραση του «Ταῆγι verdi».

Αν και στο κείμενο δεν αναφέρεται η ακριβής τοποθεσία που στρατοπέδευσε ο Μεχμέτ, μπορούμε να υποθέσουμε ότι διανύοντας στις 20 Αυγούστου απόσταση ανάλογη μ' αυτή που είχε καλυφθεί την προηγούμενη μέρα (Γενισέα - Κομοτηνή), τα οθωμανικά στρατεύματα θα πρέπει να έφθασαν την ημέρα αυτή περίπου στην περιοχή της σημερινής Κίρκης, για να συνεχίσουν την επομένη το ταξίδι τους προς το Διδυμότειχο, με ενδιάμεσο σταθμό την περιοχή κοντά σε «ένα δάσος», που δεν αποκλείεται να είναι η σημερινή Δα-

κατοικούνταν από Έλληνες και (μόνο) από «κάποιους Τούρκους» (βλ. C. Asdracha, *ό.π.*, σ. 111, σημ. 5).

21. Σχετικά γνωρίζουμε ότι οι Γιουρούκοι, που ήταν εγκατεστημένοι κοντά στην Κομοτηνή, ασχολούνταν, όπως και στην περιοχή της Γενισέας, με την καλλιέργεια ρυζιού ήδη από το 14ο αιώνα (βλ. H. Inalcik, «Rice cultivation and the çeltükçi-re'âyâ system in the Ottoman Empire», *Turcica* 14 (1982) 106).

22. P. Soustal, *Thrakien*, *ό.π.*, σσ. 386-387 και 428.

διά, η οποία βρίσκεται ακριβώς στα μισά της διαδρομής Κίρκης - Διδιμοτείχου. Για το δάσος αυτό ο Αντζολέλλο δεν μας δίνει κάποια πληροφορία. Αντίθετα, η αναφορά των «μεγάλων ορυχείων με ασήμι» στην περιοχή που ο Μεχμέτ στρατοπέδευσε στις 20 Αυγούστου συμπληρώνει τις γνώσεις μας για την ύπαρξη τέτοιου είδους ορυχείων στην ευρύτερη περιοχή του Έβρου ήδη κατά το 14ο αιώνα ή και νωρίτερα²³. Εξάλλου τα δύο αναφερόμενα κεφαλοχώρια της περιοχής με τους «Μακεδόνες» κατοίκους μπορούμε να τα ταυτίσουμε με δύο χωριά στον κάτω ρου του Έβρου που πραγματικά είχαν μη ελληνικό πληθυσμό και να τα συσχετίσουμε με κάποια γνωστά τοπωνύμια με τα οποία πιθανώς να είχαν κάποια ιστορική-γεωγραφική σχέση.

Ένα χωριό με μη ελληνικό πληθυσμό στην εν λόγω περιοχή, μας είναι γνωστό από την αρκετά μεταγενέστερη και μάλλον έγκυρη μαρτυρία²⁴ του γνωστού οθωμανού περιηγητή του 17ου αιώνα Evliyā Çelebi, ο οποίος αναφέρει ότι κοντά στο Περιστέριον, στα βορειοδυτικά της Τραϊανούπολης, δηλαδή με τα σημερινά δεδομένα βόρεια της Αλεξανδρούπολης και σε απόσταση περίπου 10 χλμ. από αυτή²⁵, συνάντησε ένα βουλγαρικό χωριό με 500 σπίτια. Αν και δεν αναφέρεται το όνομα αυτού του χωριού και γενικά η πληροφορία του Evliyā Çelebi, δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή, η σύμπτωση με τη μαρτυρία του Αντζολέλλο και ως προς τη γεωγραφική θέση (ειρύτερη περιοχή Τραϊανούπολης στον κάτω ρου του Έβρου) και ως προς τον αριθμό των κατοίκων (500 σπίτια κατά τον Evliyā Çelebi, «κεφαλοχώρι» κατά τον Αντζολέλλο) αλλά και ως προς την καταγωγή των κατοίκων που δεν ήταν ούτε εντόπιοι Έλληνες ούτε έποικοι Οθωμανοί, μας υποχρεώνει να θεωρήσουμε ως πολύ πιθανή την ταύτιση των δύο χωριών και κατά συνέπεια και των «Μακεδόνων» του Αντζολέλλο με τους «Βούλγαρους» του Evliyā Çelebi.

Το άλλο «μακεδονικό» κεφαλοχώρι που αναφέρει ο Ενετός πιθανότατα είναι το χωριό Μποκοβίκο που τοποθετείται κοντά στη Βήρα και που σύμφωνα με τη μαρτυρία των βυζαντινών πηγών κατοικούνταν από Βογομίλους

23. P. Soustal, *ό.π.*, σ. 152.

24. H. J. Kissling, *Beiträge. ό.π.*, σ. 86. Ίσως και στην περίπτωση αυτή ο Evliyā Çelebi να υπέπεσε στο ίδιο σφάλμα που έκανε χαρακτηρίζοντας ως βουλγαρικό κάποιο ελληνικό χωριό στην ανατολική Θράκη, κάτω από το φρούριο Σκόπελος (βλ. H. J. Kissling, *ό.π.*, σσ. 19-20 και σημ. 74) που μέχρι τα νεότερα χρόνια κατοικούνταν χωρίς διακοπή από Έλληνες (πρβλ. Τ. Τζοίνης, «Η Πέτρα και ο Σκόπελος της Ανατολικής Θράκης», *Αρχαίον Θράκης* 39 (1976) 184). Η διασταύρωση όμως της πληροφορίας του Evliyā Çelebi με τη μαρτυρία του Αντζολέλλο μειώνει στο ελάχιστο την πιθανότητα επανάληψης του ίδιου λάθους στην περίπτωση του βουλγαρικού χωριού κοντά στο Περιστέριον.

25. Το Περιστέριον στα τουρκικά ονομαζόταν Güverginlik και στα βουλγαρικά Badoma (βλ. H. J. Kissling, *ό.π.*, σ. 110) και βρισκόταν σε μικρή απόσταση βόρεια της Αλεξανδρούπολης (βλ. χάρτη Thrake, Rodope und Haimimontos (Thematischer Inhalt: P. Soustal), P. Soustal, *Thrakien, ό.π.*).

πιθανότατα βουλγαρικής καταγωγής, όπως μαρτυρεί και η σλαβο-βουλγαρική προέλευση της ονομασίας του χωριού²⁶, αλλά και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις των κατοίκων του. Και σ' αυτή την περίπτωση η σύμπτωση που αφορά στην εθνική καταγωγή των κατοίκων, οι οποίοι και πάλι δεν είναι ούτε Έλληνες ούτε Οθωμανοί έποικοι (Βούλγαροι κατά τις βυζαντινές πηγές, «Μακεδόνες» κατά τον Ενετό), και το γεγονός ότι η θέση τόσο του Μποκοβίκου όσο και του δεύτερου «μακεδονικού» χωριού του Αντζολέλλο προσδιορίζεται στην ίδια ευρύτερη περιοχή, μας επιτρέπουν να θεωρήσουμε πολύ πιθανή την ταύτιση αυτών των δύο χωριών και να προσδιορίσουμε τη θέση²⁷ του Μποκοβίκου μεταξύ Βήρας (σημερινές Φέρρες) και της ευρύτερης περιοχής της σημερινής Κίρκης, όπου πιστεύουμε ότι στρατοπέδευσε ο Μεχμέτ στις 20 Αυγούστου του 1470. Δεν αποκλείεται μάλιστα το Μποκοβίκο να έχει κάποια σχέση με το σημερινό χωριό Πάταρα (30 περίπου χλμ. βορειοανατολικά της Αλεξανδρούπολης)²⁸, οπότε το πρώτο «μακεδονικό» χωριό, που τοποθετήσαμε 10 χλμ. βόρεια της Αλεξανδρούπολης και το όνομα του οποίου μας είναι άγνωστο, δεν απέχει από το δεύτερο (Μποκοβίκο = Πάταρα;) παρά 20 περίπου χιλιόμετρα. Ανεξάρτητα όμως από την ταύτιση των δύο «μακεδονικών» χωριών με παλαιότερα και σημερινά τοπωνύμια, όπως με κάθε επιφύλαξη προτείνουμε παραπάνω, μπορεί να θεωρηθεί βέβαιο ότι αυτά βρισκόνταν πολύ κοντά στον πιθανότερο τόπο στάθμευσης του Μεχμέτ, δηλαδή στην περιοχή Κίρκης, γιατί

26. C. Asdracha, *Rhodopes*, ό.π., σ. 66.

27. Η C. Asdracha πιστεύει ότι το Μποκοβίκο βρισκόταν κοντά στη Βήρα αλλά προς τις εκβολές του Έβρου (βλ. C. Asdracha, ό.π., σ. 66). Αν η υπόθεσή μας ότι το Μποκοβίκο ταυτίζεται με το δεύτερο «μακεδονικό» χωριό του Αντζολέλλο είναι ορθή, θα πρέπει να αναθεωρήσουμε εν μέρει την παραπάνω άποψη, προσδιορίζοντας τη θέση του Μποκοβίκου επάνω στη γραμμή Βήρας (Φερρών) - Κίρκης, εφόσον από τη μια είναι σίγουρο ότι το εν λόγω χωριό βρισκόταν κοντά στη Βήρα, ενώ από την άλλη, όταν ο Αντζολέλλο αναφέρει τα «μακεδονικά» χωριά, βρίσκεται στην περιοχή Κίρκης.

28. Η υπόθεση ότι το Μποκοβίκο βρισκόταν επάνω στη γραμμή Βήρας (Φερρών) - Κίρκης ενισχύεται, αν λάβουμε υπόψη μας τη θέση και την ονομασία του χωριού Πάταρα. Το χωριό αυτό βρίσκεται βόρεια-βορειοανατολικά της Αλεξανδρούπολης, σε μικρή απόσταση από το σημείο στο οποίο προσδιορίσαμε τη θέση του πρώτου «μακεδονικού» χωριού που αναφέρει ο Αντζολέλλο, ενώ η ονομασία «Πάταρα» δεν φαίνεται να σχετίζεται μόνο με το όνομα του χωριού κατά την οθωμανική εποχή («Μπάτουρεν» ή Bahâdir Vîrân, όπου τα σύμφωνα της λέξης Bahâdir [b-(h)-d-r] αντιστοιχούν στα σύμφωνα της λέξης Πάταρα. Για την ονομασία του χωριού στην οθωμανική περίοδο βλ. K. Kreiser, *Die Siedlungsnamen Westthakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Freiburg 1978, σ. 73), αλλά και με την ονομασία που έδιναν κατά τον 14ο αιώνα στους Βογομίλους της περιοχής και συγκεκριμένα στους αργετικούς κατοίκους του Μποκοβίκου, όπως φαίνεται σε κάποιο πατριαρχικό έγγραφο του έτους 1316, στο οποίο οι τελευταίοι ονομάζονται «Πατερίνοι» (βλ. C. Asdracha, ό.π., σ. 66 και σημ. 3, όπου αναφέρεται και η μορφή «Παταρηνοί»). Βάσει αυτών των στοιχείων εικάζουμε ότι τα Πάταρα είναι το δεύτερο «μακεδονικό» χωριό για το οποίο κάνει λόγο ο Ενετός και θεωρούμε πιθανή την ταύτισή του με το βυζαντινό Μποκοβίκο.

διαφορετικά δεν θα τα ανέφερε ο Αντζολέλλο.

Εξάλλου τα παραπάνω στοιχεία, μας βοηθούν να δώσουμε μια εύλογη ερμηνεία για την επιλογή εκ μέρους του Ενετού του όρου «μακεδονικός». Με βάση την πιθανή ταύτιση των δύο «μακεδονικών» χωριών του Αντζολέλλο με τα δύο βουλγαρικά χωριά που αναφέραμε, μπορούμε καταρχήν να υποθέσουμε ότι ο Ενετός λέγοντας «Μακεδόνες» εννοεί αυτούς που άλλοι συγγραφείς της εποχής του θα ονόμαζαν «Βούλγαρους». Αυτή η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός ότι, όταν ο Αντζολέλλο αναφέρεται στους μοναχούς του Αγίου Όρους, παραλείπει τους Βουλγάρους, η παρουσία των οποίων, όπως και άλλων Σλάβων, στον Άθωνα στα τέλη του 15ου αιώνα πρέπει να θεωρείται βέβαιη²⁹, μολονότι κάνει ρητή μνεία για μοναχούς «Έλληνες, Μακεδόνες, Βλάχους, Ιταλούς και από άλλες χώρες»³⁰. Στην περίπτωση αυτή ο όρος «Μακεδόνας» αποδίδει γενικά τον όρο «σλαβόφωνος». Το δεδομένο αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι εκτός από τους «Μακεδόνες» ο Αντζολέλλο αναφέρει με κάθε σαφήνεια μόνο Έλληνες, Βλάχους και Ιταλούς μοναχούς, μας οδηγεί στην υπόθεση ότι ο Ενετός πρώτον είχε ξεκάθαρη αντίληψη για την ελληνική γλώσσα που κυριαρχούσε σ' όλες τις περιοχές που διήλθε, και δεύτερον ότι ήταν σε θέση να αναγνωρίζει με σιγουριά τους ομόγλωσσους του Ιταλούς και τους συγγενείς με τον ίδιο κατά γλώσσα Βλάχους. Εξάλλου θα είχε οπωσδήποτε σαφή αντίληψη για τους Οθωμανούς που έτσι κι αλλιώς ξεχώριζαν και ως κατακτητές και λόγω του πολιτισμού, της θρησκείας, της γλώσσας και της ένδυσής τους. Πρέπει να υποθέσουμε όμως ότι στο σημείο αυτό εξαντλούνταν οι δυνατότητες του Ενετού να αντιληφθεί τις ιδιαιτερότητες όλων των υπόλοιπων γλωσσικών-πολιτισμικών ομάδων που συναντούσε. Ιδιαίτερη δυσκολία θα του προκαλούσε η διάκριση ανάμεσα σ' όλους τους ομιλούντες σλαβικές γλώσσες, των οποίων οι διάλεκτοι έμοιαζαν, χωρίς να ταυτίζονται. Το γεγονός ότι δε χρησιμοποίησε τους όρους «Σέρβος» και «Βούλγαρος» ίσως να οφείλεται στην κατάλυση του σερβικού και του βουλγαρικού κράτους πολύ πριν γεννηθεί ο ίδιος ο Αντζολέλλο. Μπορούμε να υποθέσουμε λοιπόν ότι η μνήμη των κρατών αυτών είχε εξασθενήσει στην πατρίδα του Ενετού, με αποτέλεσμα ο ίδιος να μην είχε ακούσει καν τους όρους

29. Α. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 2: *Οι ιστορικές βάσεις της νεοελληνικής κοινωνίας και οικονομίας*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 210.

30. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός*, ό.π., σ. 35. Η υπόθεση ότι οι πολυάριθμοι Σλάβοι μοναχοί του Αγίου Όρους θα μπορούσαν να είναι οι «μοναχοί από άλλες χώρες» που αναφέρει ο Ενετός, δεν φαίνεται καθόλου εύλογη. Πρέπει μάλλον να υποθέσουμε ότι ο Αντζολέλλο χρησιμοποίησε αυτή την αόριστη έκφραση για να κάνει μνεία μικρότερων ομάδων μοναχών από μακρινές ή καθόλου γνωστές στον ίδιο χώρες (όπως θα ήταν λ.χ. οι μοναχοί από τη Γεωργία) που θα ήταν αδύνατο να προσδιορίσει την ονομασία τους με βάση τις γεωγραφικές γνώσεις του.

αυτούς, πριν φθάσει στη Βαλκανική. Αντίθετα η λέξη «Μακεδονία» του ήταν γνωστή από την Ιστορία και γι' αυτό πολύ οικεία, ίσως μάλιστα και ιδιαίτερα αγαπητή. Αυτός εξάλλου πρέπει να είναι και ο λόγος εξαιτίας του οποίου έχει σαφή και ορθή αντίληψη για τα νοτιότερα γεωγραφικά όρια της Μακεδονίας³¹, αλλά και επίγνωση της ελληνικότητας της αρχαίας Μακεδονίας, όταν συσχετίζει την πόλη των Φιλίππων με τους μακεδόνες βασιλείς Φίλιππο και Αλέξανδρο, εκφράζοντας το θαυμασμό του για τους σχετικούς θρύλους και τις ελληνικές επιγραφές και τα υπόλοιπα αρχαία μνημεία της περιοχής των Φιλίππων³².

Γίνεται λοιπόν φανερό ότι ο Αντζολέλλο για όλους τους σλαβόφωνους που συνάντησε στην πορεία του επέλεξε αβασάνιστα τον όρο «Μακεδόνες» προφανώς από το γεωγραφικό χώρο στον οποίο ζούσαν, χωρίς να τους απευθύνει, όπως θα μπορούσε να υποθέσει κανείς, ερωτήσεις για την ταυτότητά τους. Εξάλλου πιθανότατα ο Ενετός για πρώτη φορά συνάντησε σλαβόφωνους στη Μακεδονία, ταξιδεύοντας από τη Χαλκίδα προς την Κωνσταντινούπολη. Αυτή η καθαρά συμπτωματική επιλογή του όμως υπήρξε τόσο βιαστική όσο και το ταξίδι του αλλά και τόσο επιπόλαιη ώστε δε βρήκε μιμητές και παρέμεινε ένα «άπαξ λεγόμενον»³³.

2. Η δεύτερη εβδομάδα του ταξιδιού του Αντζολέλλο στη Θράκη εξελίχθηκε ως εξής³⁴:

«Στις 22 του μηνός φτάσαμε σε ένα κάστρο που ονομάζεται Ντιμέστικα [Διδυμότειχο (Σ.τ.μ.)], όπου είχε εξοριστεί η αδελφή του Μεγάλου Τούρκου...»

(Ακολουθεί η αναφορά στην εξορίστη αδελφή του Μεχμέτ, χωρίς να προστίθεται απολύτως καμία πληροφορία σχετική με το Διδυμότειχο)

«Στις 24 του μηνός εγκατασταθήκαμε σε ένα κάστρο που ονομάζεται Κιριμέν και βρίσκεται πάνω στον ποταμό Μαρίτσα [Έβρος (Σ.τ.μ.)]

31. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σ. 34.

32. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σσ. 35-36.

33. Οι σύγχρονοι ιστορικοί της ΠΓΑΜ, που πρόσεξαν τη χρήση του όρου «Μακεδόνες» από τον Αντζολέλλο, ασχολήθηκαν μόνο με τα χωρία του κειμένου του Ενετού που αναφέρονται στους «Μακεδόνες» του Αγίου Όρους και του Πόρτο Λάγους, αποφεύγοντας να αναφερθούν και στα «μακεδονικά» χωρία που μνημονεύει ο Αντζολέλλο στην περιοχή του Έβρου, επειδή προφανώς κάτι τέτοιο θα αποδινάμιανε κάθε επιχειρηματολογία που θα στόχευε στη σύνδεση των «Μακεδόνων» του Αντζολέλλο με τις δικές τους απόψεις. Βλ. σχετικά *Documents on the Struggle of the Macedonian People for Independence and a Nation-State*, vol. 1, Skopje 1985, σσ. 146-148.

34. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *ό.π.*, σσ. 37-38.

Στις 25 του μηνός εγκατασταθήκαμε στην πόλη Αδριανούπολη που έχει πολλούς κατοίκους και εμπόρους. Αυτή η πόλη ήταν η αυτοκρατορική έδρα του Μεγάλου Τούρκου πριν κατακτήσει την Κωνσταντινούπολη. Εδώ ενώνονται τρία μεγάλα ποτάμια. Το πρώτο είναι ο Μαρίτσα, που ήδη σας αναφέραμε, το δεύτερο ονομάζεται Άρδα και το τρίτο Τούντζα. Και τα τρία ποτάμια μαζί δημιουργούν ένα τεράστιο ποτάμι που ξεχύνεται στον Αίνο. Στην είσοδο της Αδριανούπολης για δύο μίλια έχει ένα μεγάλο παζάρι με τα πολυτιμότερα φορτία και διαφόρων ειδών τρόφιμα».

Οι πληροφορίες του Αντζολέλλο για τις δύο σημαντικές πόλεις στα όρια της δυτικής και της ανατολικής Θράκης, απ' ό,τι φαίνεται στην παραπάνω διήγηση είναι πολύ φτωχές. Για το Διδυμότειχο επιβεβαιώνεται η γενικά παραδεκτή θέση ότι διατηρήθηκε ως κάστρο για μεγάλο χρονικό διάστημα μετά την οθωμανική κατάκτηση και ότι κατά καιρούς διέμεναν εκεί για διάφορους λόγους κάποια μέλη της οθωμανικής σουλτανικής οικογένειας³⁵. Ίσως το μόνο αξιόλογο στοιχείο που έχουμε από τον Ενετό είναι η ονομασία «Ντιμέστικα» που πιθανόν να φανερώνει ένα δεύτερο τύπο του επίσημου οθωμανικού ονόματος «Ντιμέτοκα». Το Κιρμέν είναι το σημερινό Ορμένιο και ταυτίζεται με το βυζαντινό Τζερονομάνον και το οθωμανικό Çirmen, όπου το 1371 δόθηκε η γνωστή αποφασιστική μάχη μεταξύ Σέρβων και Τούρκων, που χάρισε στους τελευταίους την οριστική κυριαρχία στην περιοχή του Έβρου³⁶. Η αναφορά του «Κιρμέν» από τον Αντζολέλλο ως κάστρου και η εκεί στάθμευση του Μεχμέτ φανερώνει ότι το βυζαντινό αυτό κάστρο διατηρούσε αμείωτη τη στρατηγική του σημασία έναν αιώνα μετά την κατάκτησή του από τους Οθωμανούς. Την άποψη αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι το «Κιρμέν» δεν βρισκόταν επάνω στο δρόμο Διδυμότειχου-Αδριανούπολης και επομένως ο σουλτάνος για δεύτερη φορά, όπως και στην περίπτωση Πόρων-Γενισέας ακριβώς πριν από μια εβδομάδα, επιλέγει όχι το συντομότερο δρόμο για να φθάσει στον προορισμό του, παρατείνοντας έτσι το ταξίδι του κατά μία μέρα για χάρη της επίσκεψής του στο «Κιρμέν». Όσον αφορά την εξέχουσα σημασία της Αδριανούπολης, ο Αντζολέλλο επαληθεύει με τις λιγιστές πληροφορίες του το γεγονός ότι η πόλη αυτή ήδη από τα μέσα του 15ου αιώνα ήταν ένα ισχυρότατο οθωμανικό αστικό κέντρο και ότι μετά την κατάκτηση της Κων-

35. Φ. Γιαννόπουλος, *Διδυμότειχο. Ιστορία ενός βυζαντινού οχυρού*, Αθήνα 1989, σσ. 104-105.

36. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963, σσ. 446-447, K. Kreiser, *Die Siedlungsnamen Westthrakiens*. ό.π., σ. 68. Βλ. επίσης G. Ostrogorsky, «Byzance état tributaire de l'Empire Turc», *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 5 (1958) 49.

σταντινούπολης δεν έπαψε να διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο ως «δεύτερη πρωτεύουσα» των Οθωμανών³⁷. Ειδικά η πληροφορία του Ενετού για την αγορά της Αδριανούπολης συμφωνεί απόλυτα με τις παρατηρήσεις που είχε κάνει σχετικά και ο Γάλλος B. de la Broquière σαράντα περίπου χρόνια νωρίτερα³⁸.

Οι επιφανειακές και περιορισμένες πληροφορίες του Αντζολέλλο για το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη, σε συνδυασμό με την πολυήμερη παραμονή του στις δύο πόλεις (δύο μέρες στο πρώτο και πέντε στη δεύτερη), μας οδηγούν στην υπόθεση ότι ο Ενετός πρέπει να ήταν εκεί σε περιορισμό μαζί με τους συναιχμαλώτους του, έτσι ώστε να μην έχει την ευκαιρία να γνωρίσει τις πόλεις αυτές. Αυτό φαίνεται πιο καθαρά στις πληροφορίες που μας δίνει σχετικά με την Αδριανούπολη, όπου τελικά «είδε» περισσότερα μπαίνοντας στην πόλη (ποτάμια, αγορά) και σχεδόν τίποτε μέσα στην ίδια την πόλη (αόριστη πληροφορία για μεγάλο αριθμό κατοίκων και εμπορών).

3. Στις τελευταίες πέντε μέρες του ταξιδιού του ο Αντζολέλλο βρίσκεται πλέον στην ανατολική Θράκη και πλησιάζει στην οθωμανική πρωτεύουσα, κάνοντας τα παρακάτω σχόλια για τους τόπους που γνωρίζει³⁹:

«Στις 30 του μηνός εγκατασταθήκαμε σε ένα κεφαλοχώρι που ονομάζεται Χαφάσσα. Κάποτε, επειδή έκλεψαν μερικά βιβλία από έναν ξένο που είχε διανικτερεύσει εδώ, κρέμασαν τον κλέφτη και κουβάλησαν όλους τους κατοίκους, άνδρες και γυναίκες, μικρούς και μεγάλους, εξόριστους στην Κωνσταντινούπολη. Η πόλη έμεινε έρημη μέχρις ότου ο Μέγας Τούρκος έφερε εδώ πολλούς υπηκόους του από την Καραμανλία.

Στις 31, τελευταία μέρα του Αυγούστου, εγκατασταθήκαμε σε ένα μέρος που ονομάζεται Πύργος.

Στην πρώτη Σεπτεμβρίου μεταφερθήκαμε σε ένα μέρος που ονομάζεται Εσχί [Μπαμπασεχί (Σ.τ.μ.)]. Εδώ υπάρχει ένα αρχαίο εκκλησάκι με μια άγια κάρα που οι Τούρκοι ονομάζουν μπαμπάσκι, που σημαίνει στη γλώσσα μας αρχαίος πατέρας.

Κάποτε αυτό το μέρος ανήκε στους χριστιανούς. Όταν όμως οι

37. E. K. Kienitz, *Städte unter dem Halbmond*, München 1972, σ. 185. H. J. Kissling, «Die türkische Stadt auf dem Balkan», *Die Stadt in Südosteuropa, Struktur und Geschichte, Südosteuropa-Jahrbuch* 8 (1968) 83.

38. Ο B. de la Broquière εκφράζοντας το θαυμασμό του για την Αδριανούπολη το έτος 1433, την χαρακτηρίζει ως «bien marchande» (βλ. B. de Broquière, *Voyage*, ό.π., σσ. 170-171).

39. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός*, ό.π., σσ. 38-39.

Τούρκοι κατέκτησαν τη χώρα, άρχισαν να λατρεύουν την αγία κάρα με κάθε μεγαλοπρέπεια. Εκεί κατοικούν πολλοί δερβίσηδες, δηλαδή τούρκοι καλόγεροι, που κυκλοφορούν πάντα γιμνοί και ξυπόλητοι. Χειμώνα καλοκαίρι φορούν μόνο μια προβιά που σκεπάζει τα αχαινά τους και είναι σαν τρελοί. Στις 2 του μηνός εγκατασταθήκαμε σε ένα μέρος που ονομάζεται Σουγκουτλίδα [Σούντλουγκε (Σ.τ.μ.)].

Στις 3 του μηνός εγκατασταθήκαμε σε ένα κατοικημένο μέρος όπου κάποτε υπήρχε ένα κάστρο. Το μέρος αυτό ονομάζεται Καροστράν [Καριστιράν (Σ.τ.μ.)].

(Ακολουθεί η περιγραφή της εκτέλεσης εκ μέρους του σουλτάνου ενός αξιωματικού που κατηγορήθηκε για υποκίνηση επανάστασης εναντίον του).

Στις 4 του μηνός εγκατασταθήκαμε σ' ένα ωραίο κάστρο πάνω από τη θάλασσα που ονομάζεται Σιλιβόρια [Σιλίβρι (Σ.τ.μ.)]. Εδώ υπάρχουν πολλοί ανεμόμυλοι.

Στις 5 του μηνός, αφού ξηλώσαμε το στρατόπεδο, συναντήσαμε δύο κόλπους που ονομάζονται Κιουτσιούκ Τσεσιμετζέ, δηλαδή μικρός και μεγάλος Τσεσιμετζέ, γιατί ο ένας είναι μικρότερος από τον άλλο. Πάνω από τους κόλπους υπάρχουν δύο μεγάλα πέτρινα γεφύρια. Το πρώτο ανήκει σε χριστιανούς κι έχει δύο κάστρα. Αφού περάσαμε τη δεύτερη γέφυρα, είδαμε ορισμένα μέρη της Κωνσταντινούπολης...».

Ο πρώτος σταθμός του Μεχμέτ μετά την Αδριανούπολη είναι κατά τον Αντζολέλλο το κεφαλοχώρι «Χαφάσσα». Το τοπωνύμιο αυτό ταυτίζεται με τη Νίκη ή Νικίτζα ή Νίκαια των Βυζαντινών (ονομασία που ίσως προέρχεται από το αρχαίο Νικόπολις) και με τη σημερινή Havsa, 26 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Αδριανούπολης⁴⁰. Η παράδοση που αναφέρει ο Ενετός σχετικά με τη φυγή των κατοίκων στο παρελθόν είναι γνωστή και από την οθωμανική ιστοριογραφία και χρονικά προσδιορίζεται στην εποχή της κατάκτησης. Σύμφωνα με τον οθωμανό ιστορικό Ασήκ Πασαζαντέ, όταν ο σουλτάνος Μουράτ Α΄ από το 1359 και μετά κυριέυε το ένα μετά το άλλο τα βυζαντινά κάστρα στο κεντρικό τμήμα της ανατολικής Θράκης, πλησιάζοντας όλο και περισσότερο την Αδριανούπολη, μετά από την Αρκαδιούπολη και το Βουλγαρόφυγον κατέλαβε πιθανώς κι ένα τρίτο άδειο κάστρο του οποίου οι κάτοικοι, όπως

40. K. Kreiser, *Die Ortsnamen der europäischen Türkei nach amtlichen Verzeichnissen und Kartenwerken*, Freiburg 1975, σ. 81, H. J. Kissling, *Beiträge*, ό.π., σ. 109, P. Soustal, *Thrakien*, ό.π., σ. 374.

και των δύο προηγούμενων, είχαν καταφύγει στην Αδριανούπολη⁴¹. Η υπόθεση ότι το κάστρο αυτό ήταν η Νικίτζα-Hansa στηρίχθηκε κυρίως στη γεωγραφική θέση του ανώνυμου κάστρου και στο γεγονός ότι καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς μετά από τις γειτονικές πόλεις Αρκαδιούπολη και Βουλγαρόφυγον. Η πληροφορία του Αντζολέλλο για τη φυγή των κατοίκων της «Χαφάσσα» στο παρελθόν, συνδυασμένη με τη μαρτυρία του Ασήκ Πασαζαντέ για το «άδειο» κάστρο, ενισχύει την υπόθεση ότι αυτό το κάστρο ήταν η Νικίτζα. Οι κάτοικοι της Νικίτζας δεν έφυγαν βέβαια για το λόγο που αναφέρει ο Ενετός, αλλά εγκατέλειψαν την πόλη τους εξαιτίας των οθωμανικών επιδρομών και της ανασφάλειας που τους ταλαιπωρούσε τα τελευταία πέντε τουλάχιστον χρόνια, για να ζητήσουν καταφύγιο στη γειτονική Αδριανούπολη, όπως υπαινίσσεται ο Ασήκ Πασαζαντέ και όπως ακριβώς είχαν πράξει και το 1205 για να γλιτώσουν από τις επιδρομές των Φράγκων⁴².

Επομένως, σ' ό,τι αφορά την τύχη του εντόπιου πληθυσμού της βυζαντινής Νικίτζας, η πληροφορία του Αντζολέλλο, απαλλαγμένη από το μυθικό της περίβλημα, αποδεικνύεται εξαιρετικά χρήσιμη. Το ίδιο ισχύει και για τη μαρτυρία του που αφορά στους νέους κατοίκους της πόλης. Ο «Μέγας Τούρκος» που εγκατέστησε στη Νικίτζα-Hansa εποίκους από το εμιράτο του Καραμάν πρέπει να ήταν ο Βαγιαζήτ Α΄ ή ο Μεχμέτ Β΄, αφού το εμιράτο αυτό στο παρελθόν είχε κυριευθεί από τον πρώτο το 1398, για να γίνει και πάλι ανεξάρτητο μόλις τέσσερα χρόνια αργότερα, μετά την ήττα του Βαγιαζήτ Α΄ στη γνωστή μάχη της Άγκυρας (1402), και να περιέλθει πάλι στους Οθωμανούς το 1468, επί Μεχμέτ Β΄, ο οποίος είχε να αντιμετωπίσει εκεί την αντίσταση ορισμένων νομαδικών πληθυσμών που για πολλά χρόνια ακόμη αμφισβητούσαν την εξουσία του⁴³. Πιθανότατα λοιπόν ο Μεχμέτ Β΄ (άλλωστε αυτόν ενοοεί γενικά ο Αντζολέλλο ως «Μέγα Τούρκο»), για να ενισχύσει την οθωμανική κυριαρχία στο Καραμάν, ακολούθησε το παράδειγμα των προκατόχων του που επέβαλαν ή ενθάρρυναν τη μεταφορά από τα εμιράτα της Μικράς Ασίας τουρκικών πληθυσμών στα εδάφη της Θράκης που είχαν κατακτηθεί στο β΄ μισό του 14ου αιώνα⁴⁴.

Αν η παραπάνω θέση είναι ορθή, πρέπει να υποθέσουμε ότι η Νικίτζα

41. R. F. Kreutel, *Vom Hirtenzelt*, ό.π., σ. 82.

42. C. Asdracha, *Rhodopes*, ό.π., σ. 146.

43. H. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600* (translated by N. Itzkowitz and C. Imber), London 1973, σσ. 16 και 28.

44. Ειδικά οι πληθυσμοί που μεταφέρθηκαν στη Θράκη από τα προσαρτημένα στο οθωμανικό κράτος εμιράτα Καρασί, Σαρονχάν και Γκερμιγιάν έπαιξαν σημαντικό ρόλο τόσο στην κατάκτηση όσο και στον εποίκισμό του θρακικού χώρου (βλ. Γ. Βογιατζής, «Οθωμανοί και μη Οθωμανοί Μουσουλμάνοι στην κατάκτηση και τον εποίκισμό της ανατολικής και δυτικής Θράκης», *Ελληνικά* 41 (1990) 280-282).

έως το 1468, δηλαδή μέχρι δύο μόλις χρόνια πριν την επισκεφθεί ο Αντζολέλλο, παρέμεινε ακατοίκητη ή ότι είχε ολιγάριθμους κατοίκους. Αυτό άλλωστε αποδεικνύεται και από την έλλειψη μιας λογικής συνέχειας μεταξύ της βυζαντινής και της οθωμανικής ονομασίας της πόλης, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει με τα περισσότερα ελληνικά τοπωνύμια της Θράκης και του υπόλοιπου βυζαντινού γεωγραφικού χώρου που στην τουρκική γλώσσα διατηρούν, έστω και παρεφθαρμένα, την αρχική τους μορφή. Αν η πόλη, που ήταν έρημη όταν καταλήφθηκε, εποικιζόταν αμέσως, πολύ πιθανόν να έπαιρνε ένα όνομα σχετικό με τη βυζαντινή της ονομασία, αφού ακόμη και στην περίπτωση που δεν επέστρεφαν οι εντόπιοι κάτοικοί της, κάποιοι άλλοι από τις γειτονικές περιοχές θα είχαν υπόψη τους το ελληνικό της όνομα. Η ασυνέχεια όμως που διαπιστώνουμε ανάμεσα στο βυζαντινό και το οθωμανικό της όνομα φανερώνει ότι η πόλη άργησε να επανεποικισθεί. Ίσως η πολύχρονη εγκατάλειψη της Νικίτζας να οφειλόταν στη γειτνίασή της με την Αδριανούπολη, η ακτινοβολία της οποίας ως πρωτεύουσας μέχρι το 1453 καταδίκασε σε μαρασμό κάποιες γειτονικές της περιοχές. Αργότερα όμως φαίνεται ότι η οθωμανική διοίκηση ενδιαφέρθηκε περισσότερο για τη γύρω από την Αδριανούπολη ύπαιθρο, όπως φανερώνει η πληροφορία του Αντζολέλλο για τον εποικισμό της Νικίτζας από το Μεχμέτ Β΄. Η προέλευση των νέων κατοίκων της πόλης αυτής μπορεί να συνδυαστεί με το οθωμανικό της όνομα «Havsα», αν ληφθεί υπόψη ότι οι Τούρκοι του Καραμάν, σύμφωνα με μια παράδοση, κατάγονταν από τη φυλή «Afsar» των Ογούζων⁴⁵.

Για τον επόμενο τόπο που είδε ο Αντζολέλλο, στις 31 Αυγούστου, δεν αναφέρει παρά μόνο το όνομα «Πύργος». Το γεγονός ότι ο Μεχμέτ εγκαθίσταται εκεί με τους αιχμαλώτους και τα στρατεύματά του συνεχίζοντας από τη Νικίτζα την πορεία του προς την οθωμανική πρωτεύουσα καθώς και η ονομασία της πόλης, μας οδηγούν στην υπόθεση ότι πρόκειται για την Αρκαδιούπολη (ή Βεργούλη), που στα τουρκικά μετονομάστηκε σε *Lüle Burgaz* (ή *Çatal Burgaz*)⁴⁶, όπου η λέξη *Burgaz* φαίνεται ότι από τον Ενετό αποδόθηκε ως «Πύργος». Το γεγονός αυτό ίσως φανερώνει τη λαϊκή ονομασία της συγκεκριμένης πόλης, αφού γενικά ο Αντζολέλλο αποδίδει τα ονόματα αρκετών από τους τόπους που επισκέπτεται όπως τα ακούει από τους εντόπιους κατοίκους⁴⁷. Η διαπίστωση αυτή μας οδηγεί στην υπόθεση ότι οι Οθωμανοί

45. I. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri. Siyasî, idarî, fikrî, iktisadî hayat; ilmi ve ictimai müesseseler; halk ve toprak*, Ankara 1937, σ. 3.

46. H. J. Kissling, *Thrakien*, ό.π., σ. 108.

47. Παραπάνω είδαμε ότι για την απόδοση του οθωμανικού ονόματος της Γενισέας προτίμησε το «Μερκανόβο», μετάφραση του λαϊκού *Yeñi Pazar*, από το επίσημο *Yeñi İe-i Qara Şu*, ενώ για την απόδοση του ονόματος του Παπίκιου Όρους χρησιμοποίησε το «Ντέντιο» ως

κάτοικοι για την ονομασία της πόλης τους υιοθέτησαν ένα άγνωστο σε μας λαϊκό βυζαντινό όνομα της Αρκαδιούπολης (τη λέξη «Πύργος» που πιθανώς συνοδευόταν και στα ελληνικά, όπως και στα τουρκικά, από κάποιον επιθετικό προσδιορισμό) ή ότι, αγνοώντας τη βυζαντινή ονομασία, αφού η πόλη ήταν άδεια την εποχή της κατάληψής της⁴⁸, χρησιμοποίησαν τον όρο «πύργος» με τον οποίο οι Βυζαντινοί προφανώς χαρακτήριζαν κάθε οχυρή θέση. Μπορεί να θεωρηθεί επομένως σίγουρο ότι για την Αρκαδιούπολη στα πρώτα χρόνια της οθωμανοκρατίας χρησιμοποιήθηκε η ονομασία Buggaz ή κάποιος παραπλήσιος τύπος του ίδιου ονόματος που είχε, όπως είδαμε παραπάνω, οπωσδήποτε κάποια σχέση με το βυζαντινό όνομα της πόλης ή τουλάχιστον με την ιδιότητά της ως κάστρου.

Η σχετική μαρτυρία του B. de la Broquière, που είχε περάσει από την ίδια πόλη σαράντα περίπου χρόνια νωρίτερα, επιβεβαιώνει την πληροφορία του Αντζολέλλο για το όνομα και δίνει και μια ερμηνεία για την απουσία άλλων σχολίων εκ μέρους του Ενετού. Ο Broquière ονομάζει την Αρκαδιούπολη «Pirgasi» και αναφέρει ότι ο πληθυσμός της ήταν τουρκικός και τα τείχη της τελείως κατεστραμμένα⁴⁹. Είναι εύλογο λοιπόν να συμπεράνουμε ότι μια πόλη, που εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους της για να πέσει στη συνέχεια θύμα της καταστροφικής μανίας των νέων κυρίων της, δεν έτυχε της φροντίδας των τελευταίων και δεν είχε τις προϋποθέσεις να αναπτυχθεί αργότερα. Βάσει αυτών των στοιχείων, η έλλειψη αναφορών εκ μέρους του Αντζολέλλο στην ίδια την πόλη και τους κατοίκους της μπορεί να ερμηνευθεί ως ανυπαρξία σημαντικών στοιχείων, όπως εμπορικής ή κάποιας άλλης δραστηριότητας και αξιόλογων κατοίκων. Φαίνεται λοιπόν ότι η Αρκαδιούπολη μετά την κατάληψη και την καταστροφή της, το 1359 ή λίγο αργότερα, έμεινε μια ασήμαντη⁵⁰ κωμόπολη, αν και εποίκισθηκε πολύ πιο νωρίς απ' ό,τι η γειτονική της Νικίτζα.

κατά λέξη μετάφραση του «Tañgi verdi», δηλαδή του πιο παραστατικού, άρα και πιο λαϊκού, από τα οθωμανικά ονόματα του εν λόγω βουνού.

48. R. F. Kreutel, *Vom Hippenzelt*, ό.π., σ. 81. Στο ίδιο χωρίο ο Ασήκ Πασαζαντέ αναφέρει ότι οι Οθωμανοί πολεμιστές, μόλις κατέλαβαν το άδειο κάστρο, το παρέδωσαν στη φωτιά.

49. B. de la Broquière, *Voyage*, ό.π., σ. 170.

50. Ίσως η ονομασία Pirgasi, που αναφέρει ο B. de la Broquière, να προέρχεται από το βυζαντινό Πυργίτζιον που ως τοπωνύμιο μαρτυρείται και στη βόρεια Θράκη (βλ. P. Soustal, *Thrakien*, ό.π., σ. 418). Αν η θέση αυτή ενσταθεί, πρέπει να υποθέσουμε ότι η Αρκαδιούπολη κατά την υστεροβυζαντινή εποχή ονομαζόταν Πυργίτζι(ον) και ότι το υποκοριστικό της λέξης δήλωνε το μικρό μέγεθος και τη μέτρια σημασία της πόλης αυτής. Ίσως μάλιστα οι κατακτητές να κατέστρεψαν την έρημη από κατοίκους Αρκαδιούπολη ακριβώς επειδή δεν βρήκαν εκεί ούτε ανθρώπους για να ληστέψουν, όπως έπρατταν συνήθως στις κατακτημένες πόλεις, ούτε μια αξιόλογη οχύρωση που θα επέτρεπε τη χρήση της πόλης ως ορμητηρίου για τις παραπέρα ληστρικές δραστηριότητές τους.

Σε αντίθεση με τη λακωνική αναφορά στην Αρκαδιούπολη, η μαρτυρία του Αντζολέλλο για τον επόμενο σταθμό της πορείας του είναι πιο πλούσια, προφανώς επειδή ο Ενετός εντυπωσιάστηκε από την κοινότητα των δερβίσηδων που συνάντησε εκεί. Το «Εσχί» ταυτίζεται με το αρχαίο και πρωτοβυζαντινό τοπωνύμιο Βουρτούδιζος⁵¹, που από τον 8ο αιώνα ονομάστηκε Βουλγαρόφυγον, για να μετονομαστεί στην οθωμανική εποχή Baba-i ^{ᾠτιq} και τελικά Babaeski, ονομασία που ισχύει και σήμερα⁵². Μαζί με τη Νικίτζα και την Αρκαδιούπολη το Βουλγαρόφυγον ήταν το τρίτο κάστρο της περιοχής που καταλήφθηκε από τους Οθωμανούς, αφού πρώτα το είχαν εγκαταλείψει οι εντόπιοι κάτοικοί του, σύμφωνα πάντα με τον Ασήκ Πασαζαντέ⁵³. Η προφορική παράδοση συνδέει την κατάκτηση της πόλης εκ μέρους των Οθωμανών και τον εξισλαμισμό των κατοίκων της με το όνομα του δερβίση Sarı Saltıq⁵⁴, στην πραγματικότητα όμως ο δερβίσης αυτός είχε συμβάλει απλώς στη διάδοση του ετερόδοξου ισλαμισμού στη Βαλκανική υπό τη μορφή του Μπεκτασισμού, ιδρύοντας ορισμένες εφήμερες κοινότητες Μπεκτασήδων στην περιοχή των Παροριών (στη σημερινή νοτιοανατολική Βουλγαρία)⁵⁵ και είχε πεθάνει μισό και πλέον αιώνα πριν από την κατάκτηση του πρώτου βυζαντινού κάστρου της Θράκης από τους Οθωμανούς⁵⁶. Εντούτοις η λέξη baba που αποτελεί τίτλο για έναν από τους ανώτερους βαθμούς των Μπεκτασήδων⁵⁷, φανερώνει μια άμεση σχέση ανάμεσα στο οθωμανικό τοπωνύμιο Babaeski και στη συμβολή των (Μπεκτασήδων ή άλλων) ετερόδοξων δερβίσηδων τόσο στην κατάκτηση και τον εποίκισμό πολλών περιοχών της Θράκης όσο και στον εξισλαμισμό αρχαίων κατοίκων των κατακτημένων εδαφών⁵⁸.

51. P. Soustal, *Thrakien*, ό.π., σ. 223, όπου και οι παραλλαγές του τοπωνυμίου.

52. P. Soustal, ό.π., σ. 223, K. Kreiser, *Die Ortsnamen der europäischen Türkei*, ό.π., σ. 16. Ο τύπος Baba-i ^{ᾠτιq} αποδίδει στην επίσημη οθωμανική, που δέχθηκε περσικές και αραβικές επιδράσεις (το συνδετικό -i είναι περσικής προέλευσης, ενώ το επίθετο ^{ᾠτιq} στην αραβική σημαίνει «αρχαίος»), αυτό ακριβώς που δηλώνει ο απλός τουρκικός τύπος Babaeski, δηλαδή τον «αρχαίο baba (πατέρα)».

53. R. F. Kreutel, *Vom Hirtenzelt*, ό.π., σ. 82.

54. M. Adamović, «Das Tekke von Sarı Saltıq in Eskibaba», *Materialia Turcica* 5 (1979) 15.

55. P. Soustal, *Thrakien*, ό.π., σσ. 388-389.

56. E. Ζεγκίνης, *Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη. Συμβολή στην ιστορία της διαδόσεως του Μουσουλμανισμού στον ελλαδικό χώρο*, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 73.

57. E. Ζεγκίνης, ό.π., σσ. 39-40 και σημ. 63. Ο Μ. Adamović παρατηρεί ότι ο τίτλος baba, που συνδέεται με τους μυστικιστές Μουσουλμάνους και κυρίως με τους Μπεκτασήδες, χρησιμοποιήθηκε ως οθωμανικό τοπωνύμιο σε δεκάδες περιπτώσεων, εντός και εκτός Θράκης (βλ. M. Adamović, «Das Tekke», ό.π., σσ. 20-21).

58. E. Ζεγκίνης, ό.π., σ. 100 και εξής. Βλ. επίσης Ο. L. Barkan, «Osmanlı İmparatorluğunda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler. I. İstilâ devirlerinin kolonizatör Türk dervişleri», *Vakıflar Dergisi* 2 (1942) 279-386.

Οι μαρτυρίες του Αντζολέλλο σχετικά με τους δερβίσηδες⁵⁹ και τις δοξασίες τους στο «Εσχί» επιβεβαιώνουν τη σχέση της πόλης αυτής με τα δερβισικά τάγματα και μας προσφέρουν ένα ζωντανό παράδειγμα θρησκευτικού συγκρητισμού μεταξύ χριστιανικής και ισλαμικής πίστης. Η λεπτομέρεια μάλιστα που αφορά στη χριστιανική και όχι στη μουσουλμανική προέλευση της «αγίας κάρας», που λατρευόταν ως λείψανο δερβίση αγίου, φανερώνει το μέτρο της ανεξιθρησκείας των δερβίσηδων που έδωσαν τις σχετικές πληροφορίες στον Αντζολέλλο. Το στοιχείο αυτό μας βοηθά να κατανοήσουμε καλύτερα το ρόλο που έπαιξαν στη διάδοση του μουσουλμανισμού στη Θράκη οι ετερόδοξοι δερβίσηδες, ανάμεσα στους οποίους την πλουσιότερη δραστηριότητα παρουσίαζε το τάγμα των Μπεκτασήδων⁶⁰.

Εξάλλου το γεγονός ότι η πόλη αποκαλείται «Εσχί», τη στιγμή που το όνομα «μπαμπάσκι» αποδίδεται μόνο στο εκκλησάκι και στην αγία κάρα, αποδυναμώνει τη θέση ότι ο επιθετικός προσδιορισμός *eski* (αρχαίος) χρησιμοποιήθηκε για την πόλη, που αρχικά ονομαζόταν απλώς *Baba*, μόλις μετά το 1484, για να διακρίνεται από την τότε νεοϊδρυθείσα ομώνυμη πόλη *Baba* της Δοβρουσάς⁶¹. Αντίθετα, μπορεί βάσει των παραπάνω να υποστηριχθεί ότι η πόλη αρχικά ονομαζόταν *Eski*, προφανώς επειδή ήταν η πιο αρχαία της περιοχής της, για να μετονομαστεί στη συνέχεια σε *Babaeski*, επειδή ο άγιος

59. Η περιγραφή του Αντζολέλλο συμφωνεί με αυτή του βυζαντινού ιστορικού Λοΐκα και των οθωμανικών πηγών, που τονίζουν ότι σε αντίθεση με τους σοιουνιτικούς (τους «ορθόδοξους» μουσουλμανικούς) αστικούς πληθυσμούς οι «αρχαίοι» δερβίσηδες, και ειδικά αυτοί που ανήκαν στο τάγμα των *Rumi Abdallari*, που συγγένει με το τάγμα των Μπεκτασήδων, ήταν φτωχοί και ζούσαν μια εξαιρετικά λιτή ζωή (βλ. Ε. Ζεγκίνης, *ό.π.*, σσ. 114 και 139).

60. Οι Μπεκτασήδες δερβίσηδες αντιπροσώπευαν μια φιλελεύθερη θεώρηση της ισλαμικής πίστης και ήταν αντίθετοι με την ακαμψία και τα στεγανά που ύψωνε ανάμεσα σε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους η σοιουνιτική ορθοδοξία. Οι Μπεκτασήδες γενικά αντιμετώπιζαν τη ζωή με αισθήματα χαράς και φιλανθρωπίας, ενώ παράλληλα καλλιεργούσαν εκείνες τις συνθήκες που ευνοούν την αρμονική συνύπαρξη και τη συνεργασία ανάμεσα σε ανθρώπους που είναι φορείς των πιο αντίθετων θρησκευτικών και πολιτισμικών στοιχείων (βλ. I. Z. Ezyüboğlu, *Bütün yönleyle Bektaşilik*, İstanbul 1980, σ. 254 και εξής). Η κοσμοθεωρία αυτή, που είχε διαμορφωθεί στη Μ. Ασία, ήταν φυσικό να συντελέσει και στην κατακτημένη Θράκη στη διάδοση της ισλαμικής πίστης στη μη ορθόδοξη (ετερόδοξη) μορφή που είχαν ενστερνιστεί οι Μπεκτασήδες. Η δύναμη των Μπεκτασήδων και των υπόλοιπων ετερόδοξων δερβίσηδων ήταν ακριβώς αυτή η κοσμοθεωρία που δεν απέκλειε το «διαφορετικό» και δεν οδηγούσε, όπως η σοιουνιτική «ορθοδοξία», στην ολοκληρωτική απόρριψη της χριστιανικής πίστης εκ μέρους των εξισλαμισθέντων Χριστιανών. Όποιος δεχόταν το ετερόδοξο Ισλάμ των δερβίσηδων, μπορούσε, όπως στο *Babaeski*, να προσκινά τον τάφο του ίδιου αγίου που προσκινούσε όταν ακόμη ήταν Χριστιανός.

61. Η θέση αυτή υποστηρίχθηκε από τον Μ. Adamonίς που προφανώς αγνοεί στη σχετική μελέτη του τις πληροφορίες του Αντζολέλλο (βλ. Μ. Adamonίς, «Das Tekke», *ό.π.*, σ. 21). Άλλωστε και ο Ασήκ Πασαζαντέ που ολοκληρώνει το έργο του στα 1481-1482 (βλ. Ε. Ζεγκίνης, *ό.π.*, σ. 21) ονομάζει την πόλη *Eski*, χωρίς να αναφέρει καθόλου τη λέξη *Baba* (βλ. R. F. Kreutel, *Vom Hirtenzelt*, *ό.π.*, σ. 82).

που ήταν ενταφιασμένος εκεί και λατρευόταν ως *baba* αποκτούσε όλο και μεγαλύτερη ακτινοβολία. Το γεγονός ότι ο Αντζολέλλο δεν αναφέρει Έλληνες κατοίκους στην πόλη εναρμονίζεται πλήρως με τη γνωστή πληροφορία του Ασήκ Πασαζαντέ, σύμφωνα με την οποία το *Eski* ήταν έρημο από κατοίκους κατά την κατάληψή του από το σουλτάνο Μουράτ Α΄. Άλλωστε και οι Έλληνες που μαρτυρούνται από μεταγενέστερες πηγές δεν φαίνεται να ήταν εντόπιοι κάτοικοι της πόλης⁶².

Ο τόπος όπου στρατοπέδευσε ο Μεχμέτ με το στρατό του και τους Ενετούς αιχμαλώτους μετά από το Βουλγαρόφυγον (*Babaeski*) κατά τον Αντζολέλλο ονομαζόταν «Σουγκουτλίδα». Επειδή κανένα από τα τοπωνύμια της περιοχής στην οποία κινούνταν τότε ο σουλτάνος δεν παρουσιάζει κάποια ομοιότητα με το παραπάνω όνομα, η ταύτιση του «Σουγκουτλίδα» με κάποιο βυζαντινό ή μεταγενέστερο τοπωνύμιο είναι εξαιρετικά δύσκολη. Με βάση τα παραπάνω δεν μπορούμε ούτε να αποκλείσουμε, αλλά ούτε και να δεχθούμε ανεπιφύλακτα την άποψη του μεταφραστή για την ταύτιση του «Σουγκουτλίδα» με το «Σούτλουγκε» (που προφανώς στην τουρκική αντιστοιχεί με το *Sütlüce* που σήμερα ονομάζεται *Yenimandıra* και βρίσκεται βορειοανατολικά του *Babaeski*)⁶³.

Αντίθετα, το τοπωνύμιο «Καροστράν» ταυτίζεται με λιγότερες επιφυλάξεις με τα βυζαντινά *Δρουζίπαρα* (ή *Δρηζίπαρα*) και το σημερινό *Büyük Karişirgan*⁶⁴, που βρίσκεται πάνω στην οδική αρτηρία, που από την περιοχή του *Babaeski* οδηγεί προς τους επόμενους σταθμούς του Μεχμέτ το Σεπτέμβριο του 1470. Από τη μαρτυρία του Αντζολέλλο δεν αντλούμε κάποια πληροφορία σχετικά με τη σύνθεση του πληθυσμού αυτής της πόλης, η αναφορά όμως στο κάστρο που δεν υπήρχε πια αποτελεί μια ένδειξη για τις συνθήκες κάτω από τις οποίες τα *Δρουζίπαρα* κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς έναν και πλέον αιώνα πριν τα αντικρίσει ο Αντζολέλλο. Η καταστροφή του παλιού κάστρου πιθανότατα να οφείλεται στην αντίσταση των κατοίκων της πόλης ή στο γεγονός ότι οι κατακτητές θεώρησαν καλό να το γκρεμίσουν, ίσως επειδή δεν τους ήταν χρήσιμο, όπως είχαν πράξει και στην περίπτωση της *Αρκα-*

62. Ο εναγγελικός θεολόγος *Stephan Gerlach*, που πέρασε από την πόλη το 1578, αναφέρει ότι οι Έλληνες κάτοικοι ήταν λίγοι και ότι, μη έχοντας δική τους εκκλησία, επισκέπτονταν την εκκλησία κάποιου γειτονικού χωριού (η πληροφορία από *M. Adamović*, «*Das Tekke*», ό.π., σ. 18). Υποθέτουμε ότι αυτοί οι Έλληνες εγκαταστάθηκαν εκεί αρκετά χρόνια μετά την κατάκτηση, όταν πια είχε ατονήσει ο ιεραποστολικός ζήλος των *δεσφίσιδων* και είχε οριστικά επικρατήσει η σουννιτική ορθοδοξία στην περιοχή. Αντίθετα, ήταν φυσικό στην εποχή του Αντζολέλλο να μην υπήρχαν Έλληνες στην πόλη ή, αν υπήρχαν, να είχαν ήδη προσηλυτιστεί στην ισλαμική πίστη των *Μπεκτασήδων*.

63. *K. Kreiser*, *Die Ortsnamen der europäischen Türkei*, ό.π., σ. 176.

64. *H. J. Kissling*, *Beiträge*, ό.π., σσ. 15-16 και σημ. 62.

διούπολης που είχαν καταλάβει έρημη από κατοίκους, καθώς είδαμε παραπάνω. Και οι δύο εκδοχές όμως μας οδηγούν στην υπόθεση ότι ο εντόπιος πληθυσμός μειώθηκε σημαντικά στην περίοδο της κατάκτησης ή ότι εξαφανίστηκε εντελώς. Είναι μάλιστα πιθανό τα Δρουζίπαρα να είχαν παρακμάσει πολύ πριν από την οθωμανική κατάκτηση, όπως τουλάχιστον φαίνεται από την εξέλιξη της εκκλησιαστικής διοίκησης της περιοχής⁶⁵, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να κατοικούνταν και αργότερα η πόλη, ή τουλάχιστον το κάστρο για το οποίο κάνει λόγο ο Αντζολέλλο και το οποίο σίγουρα θα έπαιζε κάποιο ρόλο στα πλαίσια του βυζαντινού αμυντικού συστήματος και στην υστεροβυζαντινή περίοδο.

Με βάση τα παραπάνω στοιχεία, υποθέτουμε ότι οι κάτοικοι που είδε ο Αντζολέλλο στο «Καροστράν» ήταν Οθωμανοί έποικοι, τουλάχιστον στην πλειοψηφία τους. Δεν αποκλείεται μάλιστα να λειτούργησε και στην περίπτωση των Δρουζιπάρων η πόλωση που είδαμε στην περιοχή της Ξάνθης και της Γενισέας, η συγκέντρωση δηλαδή του εντόπιου πληθυσμού, που επέζησε μετά την κατάκτηση, σε ένα αστικό κέντρο και των εποίκων σε ένα άλλο. Αυτό σημαίνει ότι τα Δρουζίπαρα κατοικήθηκαν από έποικους, οι οποίοι μάλιστα πρέπει να ήταν πολυάριθμοι, αν κρίνουμε από τη μαρτυρία του Ενετού για το «κατοικημένο» μέρος. Το γεγονός ότι η γειτονική Μεσήνη είχε ελληνικό πληθυσμό και σχεδόν καθόλου οθωμανικό⁶⁶ ενισχύει την παραπάνω θέση.

Στις 4 Σεπτεμβρίου του 1470 ο Μεχμέτ με το στρατό και τους αιχμαλώτους του βρίσκεται στο παραθαλάσσιο κάστρο «Σιλιβόρια», που σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις⁶⁷ είναι η πόλη Σηλυμβρία, που είχε κατακτηθεί από τους Οθωμανούς μόλις το 1453, λίγο μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, και αποτελούσε μέχρι τότε ένα από τα τελευταία στηρίγματα του βυζαντινού αμυντικού συστήματος⁶⁸. Το γεγονός ότι ο Αντζολέλλο περνά από την πόλη 17 μόνο χρόνια μετά την κατάκτησή της και δεν κάνει κανέναν υπαινιγμό για οποιαδήποτε καταστροφή, ενώ αντίθετα κάνει μνεία κάστρου, το οποίο μάλι-

65. Η C. Asdracha υποθέτει μάλιστα ότι ήδη από τον 9ο αιώνα ο πληθυσμός της πόλης είχε εγκατασταθεί στη γειτονική Μεσήνη (βλ. C. Asdracha, *La Thrace orientale et la Mer Noire, géographie ecclesiastique et prosopographie (VIIIe-XIIIe s.)*, *Géographie historique du monde méditerranéen*, Paris 1988, σσ. 238-239, σημ. 78).

66. Για τη σύνθεση του πληθυσμού της Μεσήνης συμφωνούν ο Broquière (βλ. B. de la Broquière, *Voyage*, ό.π., σ. 169) και οι οθωμανικές πηγές του 15ου αιώνα (βλ. M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, Istanbul 1952, σ. 208).

67. Το όνομα του κάστρου, το γεγονός ότι βρίσκεται «πάνω από τη Θάλασσα» και η θέση του ως σταθμός στην πορεία από το Καϊστίγαν προς την Κωνσταντινούπολη δεν αφήνουν καμία αμφιβολία ότι πρόκειται για τη Σηλυμβρία.

68. Δούκας, (*Istoria Turco-Bizantină*, εκδ. V. Grecu, *Scriptores Byzantini* 1. Bukarest 1958), 321.

στα χαρακτηρίζει «ωραίο», αποτελεί ένδειξη για τη διατήρηση του ελληνικού πληθυσμού της Σηλυμβρίας μετά την άλωσή της. Αυτό το στοιχείο αποδεικνύει ότι οι Έλληνες της πόλης, που το 1540 αποτελούσαν την πλειοψηφία (περίπου το 70%) του πληθυσμού της⁶⁹, ήταν απόγονοι των εντόπιων Βυζαντινών κατοίκων της Σηλυμβρίας.

Την τελευταία μέρα του ταξιδιού του προς την Κωνσταντινούπολη ο Αντζολέλλο αντικρίζει δύο κόλπους, των οποίων τα ονόματα αποδίδει ως «Τσεσιμετζέ» και αναφέρει ότι ο ένας ήταν μικρότερος από τον άλλον, και γι' αυτό προφανώς χρησιμοποιεί επιθετικό προσδιορισμό μόνο για το μικρότερο από αυτούς («Κιουτσούκ», δηλαδή «Μικρός»), εννοώντας ότι ο άλλος ήταν ο μεγαλύτερος. Στα τοπωνύμια αυτά εύκολα αναγνωρίζουμε τα ονόματα των δύο κόλπων και των ομώνυμων προαστίων της Κωνσταντινούπολης *Küçük Çekmece* και *Büyük Çekmece*, που στη βυζαντινή περίοδο αντίστοιχα ονομάζονταν Ρήγιον και Άθυρα ή Αθύρας⁷⁰. Η πληροφορία του Ενετού για το ένα γεφύρι που ανήκε στους χριστιανούς επιβεβαιώνει την παρουσία Ελλήνων κατοίκων στην περιοχή, όπως την είχε καταγράψει ο B. de la Broquière 40 περίπου χρόνια πριν από τον Αντζολέλλο⁷¹. Προφανώς ο σουλτάνος είχε αναθέσει στους χριστιανούς κατοίκους της περιοχής τη φύλαξη και τη συντήρηση του γεφυριού των Αθύρων, που ήταν χτισμένο στην είσοδο του πρώτου κόλπου, πάνω στο δρόμο προς την Κωνσταντινούπολη.

Στις 5 Σεπτεμβρίου 1470 τερατίστηκε το ταξίδι του Αντζολέλλο με την άφιξή του στην οθωμανική πρωτεύουσα. Οι πληροφορίες του Ενετού αιχμαλώτου για τη Θράκη, όπως είδαμε παραπάνω, είναι αποσπασματικές, ωστόσο προσθέτουν αρκετά σημαντικά στοιχεία στη φτωχή γενικά εικόνα που έχουμε για το θρακικό χώρο κατά τον πρώτο αιώνα μετά την κατάκτησή του από τους Οθωμανούς. Τα στοιχεία αυτά αφορούν τόσο στην τοπωνυμία, προσφέροντας έναν ασφαλή *terminus ante quem* για την οθωμανική ονομασία των θρακικών πόλεων, όσο και σε δημογραφικά δεδομένα που σχετίζονται με την τύχη των εντόπιων πληθυσμών και την εποικιστική πολιτική των κατακτητών.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Αντζολέλλο, η ευρύτερη περιοχή της Ξάνθης έχει πλούσια εμπορική κίνηση με επίκεντρο την οθωμανική Γενισέα. Η πόλη αυτή φαίνεται να έχει στερήσει από την ίδια την Ξάνθη τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτιζε στο χώρο μεταξύ Νέστου και Βιστονίδας μέχρι την οθωμανική κατάκτηση. Το γεγονός ότι οι Έλληνες δεν συμμετέχουν στην

69. M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, ό.π., σ. 312.

70. Α. Σαμοθράκης, «Ρήγιον», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 21, σ. 128 και Ν. Καλομενόπουλος, «Αθύρας», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 2, σ. 326-327.

71. B. de la Broquière, *Voyage*, ό.π., σσ. 167-168.

εμποροπανήγυρη της Γενισέας φανερώνει ότι κατά τον 15ο αιώνα οι εντόπιοι πληθυσμοί ήταν απομονωμένοι στην Ξάνθη και πιθανότατα περιορίζονται στην καλλιέργεια όσων εδαφίων έμειναν έξω από το άμεσο ενδιαφέρον των Οθωμανών εποίκων της Γενισέας.

Η περιοχή του Πόρτο Λάγους φαίνεται να έχει κατά την ίδια εποχή ιδιαίτερη σημασία, αφού βρίσκεται δίπλα στη νέα πρωτεύουσα της επαρχίας, τη Γενισέα, ενώ το Περιθεώριο, όπως και η Ξάνθη, έχει μείνει μακριά από την οδική αρτηρία Νέστου-Κομοτηνής, που το 15ο αιώνα έχει μετατοπιστεί νοτιότερα, προφανώς για να εξυπηρετεί τη Γενισέα. Το ενδιαφέρον των νέων κυριάρχων της περιοχής έχει περιορίσει τη σημασία των παραδοσιακών αστικών κέντρων, μικρών και μεγάλων. Ο Αντζολέλλο δεν αναφέρει τίποτε για τη βυζαντινή Ξάνθεια, αλλά ούτε και για το Περιθεώριο και το Πολύστυλον (Άβδηρα).

Η λακωνική μαρτυρία του Ενετού για την Κομοτηνή έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού από αυτή μαθαίνουμε ότι η πόλη είναι πλούσια και ότι έχει πολλούς κατοίκους διαφόρων εθνοτήτων. Οι Έλληνες μάλιστα φαίνεται να είναι πολυάριθμοι, αφού αναφέρονται πρώτοι ανάμεσα στους κατοίκους της Κομοτηνής. Αντίθετα, στον ορεινό όγκο ανατολικά της Κομοτηνής υπάρχουν δύο μεγάλα χωριά που κατοικούνται από Βουλγάρους. Πιθανότατα και στην περίπτωση αυτή έχουμε το ίδιο φαινόμενο της συγκέντρωσης ενός εθνικού στοιχείου σε μια περιοχή, ένα είδος πόλωσης, όπως ακριβώς και στην Ξάνθη. Πάντως το γεγονός ότι πρόκειται για χωριά και όχι για πόλεις φανερώνει ότι οι εν λόγω Βούλγαροι δεν ήταν πολυάριθμοι.

Για την περιοχή του Έβρου και ειδικότερα για το Διδυμότειχο και την Αδριανούπολη ο Αντζολέλλο δίνει ελάχιστες και γνωστές από άλλες πηγές πληροφορίες. Αντίθετα οι μαρτυρίες του Ενετού για το κεντρικό τμήμα της ανατολικής Θράκης είναι εξαιρετικά σημαντικές. Ειδικότερα ο πρόσφατος εποικισμός της Νικήτσας-«Χαφάσσα», που αναφέρει ο Αντζολέλλο, αποδεικνύει ξεκάθαρα ότι η εγκατάσταση Μικρασιατών Τούρκων στη Θράκη συνεχίστηκε πολλά χρόνια μετά την κατάκτηση του θρακικού χώρου από τους Οθωμανούς. Εξάλλου η συνεχιζόμενη δραστηριότητα των δερβίσηδων στο Βουλγαρόφυγον («Εσχί») επιβεβαιώνει ότι η δύναμη που είχε αποκτήσει το ετερόδοξο Ισλάμ στη Θράκη ήταν τόση, ώστε η παρουσία του να είναι αισθητή, παρ' όλη την αντίθετη πολιτική που ακολουθούσε η κεντρική εξουσία, η οποία από τις αρχές του 15ου αιώνα επηρεάζεται όλο και περισσότερο από το σουνιτισμό και επιδιώκει τον περιορισμό της δύναμης των «αιρετικών» δερβίσηδων⁷². Ο όψιμος εποικισμός της «Χαφάσσα» και η δυναμική παρουσία των

72. Ε. Ζεγκίνης, *Ο Μπεκτασιζμός*, ό.π., σ. 129 και εξής.

δερβίσηδων στο «Εσχί» δεν πρέπει να θεωρηθούν στοιχεία άσχετα με το γεγονός ότι το κεντρικό τμήμα της ανατολικής Θράκης ήταν αραιοκατοικημένο ήδη πριν από την κατάκτηση. Φαίνεται ότι η περιοχή αυτή που είχε στρατηγική σημασία επειδή βρισκόταν πάνω στη γραμμή Κωνσταντινούπολη - Αδριανούπολη, αποτέλεσε εύκολο στόχο τόσο για τους φορείς του «αιρετικού» Ισλάμ, όσο και για την πολιτική της επίσημης εξουσίας, ακριβώς επειδή παρούσαζε την ιδιότυπη δημογραφική εικόνα που αναφέραμε. Τέλος, από τη μαρτυρία του Αντζολέλλο έμμεσα διαφαίνεται ότι στην περιοχή της Μεσήνης ο πληθυσμός παρουσιάζει την ίδια πολωτική κατανομή που αναφέραμε παραπάνω.

Η εικόνα που προκύπτει από τη διήγηση του Ενετού για τη Σηλιμβρία και τα προάστια της Κωνσταντινούπολης αποκαλύπτει την ακμή των περιοχών αυτών. Ειδικά στα τελευταία σημειώνεται με έμφαση η χριστιανική παρουσία και κατ' αυτόν τον τρόπο αποδεικνύεται ότι στη θρακική παράλια χώρα οι δημογραφικές αλλαγές που επέφερε η κατάκτηση και ο εποικισμός δεν είχαν την έκταση και τα αποτελέσματα που πέτυχαν οι νέοι κυρίαρχοι σε αρκετές περιοχές της θρακικής ενδοχώρας.

Τέλος, αξ σημειωθεί ότι σ' όλη τη διάρκεια της πορείας του Μεχμέτ στη Θράκη, σε τρεις περιπτώσεις ο σουλτάνος δεν επέλεξε το συντομότερο δρόμο για να φτάσει στον επόμενο προορισμό του, διαγράφοντας κάθε φορά ένα ημικύκλιο που παρέτεινε το ταξίδι του στρατού και των αιχμαλώτων του κατά μία μέρα. Έτσι στις 17 Αυγούστου ο σουλτάνος βρίσκεται στους Πόρους-«Μπαρού» και την επομένη γυρνά πίσω, οδεύοντας προς τη Γενισέα. Στις 24 του ίδιου μήνα ο Μεχμέτ προερχόμενος από το Διδυμότειχο καταλύει στο Τζερνομάνον-«Κιρμέν» (Ορμένιο), ενώ θα μπορούσε να κατευθυνθεί απευθείας στην Αδριανούπολη. Στις 31 Αυγούστου ο σουλτάνος σταθμείει στον «Πύργο», για να ακολουθήσει την επόμενη μέρα αντίστροφη πορεία, προς το «Εσχί». Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι και στις τρεις περιπτώσεις που αναφέραμε η ημέρα ήταν Παρασκευή, δηλαδή η ιερή ημέρα των σουννιτών («ορθόδοξων») μουσουλμάνων. Είναι επομένως δυνατό να υποθέσουμε ότι η επίσκεψη του Μεχμέτ στο κάστρο «Μπαρού», στο «Κιρμέν» και στον «Πύργο» δεν οφειλόταν αποκλειστικά στη σημασία αυτών των θέσεων αλλά και στην επιθυμία του σουλτάνου την ημέρα της προσευχής να βρίσκεται σε ένα ήσυχο μέρος, μακριά από τα αστικά κέντρα στα οποία έπρεπε λογικά βάσει του δρομολογίου του να είχε καταλύσει (Γενισέα, Αδριανούπολη) και ίσως και μακριά από περιοχές όπου ήταν ιδιαίτερα πολυάριθμοι και δραστήριοι οι «αιρετικοί» δερβίσηδες (Διδυμότειχο⁷³, «Εσχί»⁷⁴).

73. Ε. Ζεγκίνης, *ό.π.*, σ. 125.

74. Τζοβάν Μαρία Αντζολέλλο, *Ένας Ενετός*, *ό.π.*, σ. 38.